

KADA JE OTPOČEO PUBLICISTIČKI
RAD BOŽIDARA ADŽIJE?

Izabranim »Člancima i raspravama« dr. Adžije (u nakladi Glasa Rada, Zagreb 1952) dodao je urednik Dinko Foretić biografski i bibliografski osvrt (str. 146—159). U tom osvrtu je kao početak Adžijine publicističke djelatnosti uzet »prvi njegov članak potpisan punim imenom« u »Slobodi« od 18. I. 1919 (str. 148 i 157). U bibliografskim podacima urednik donosi spisak kasnijih članaka u »Slobodi« 1919 i 1920, koji su potpisani Adžijinim inicijalima ili prozirnim šiframa -ar, -ra, Dr. B. A. i Drba. Urednik je međutim ostavio otvoreno pitanje o eventualnom ranijem početku Adžijina socijalističkoga publicističkog rada prije 1919, pozivajući se jednostavno na okolnost, da »ne nalazimo njegova (t. j. Adžijina) imena« i »potpisa« ni u »Slobodi« 1917, »ni u »Pravdi«, koja je izlazila u toku 1917 (ustvari 1918, jer je počela izlaziti 24. XII. 1917, a svoje ime promijenila u »Slobodu« tek poslije prevrata u jeseni 1918!) mjesto zabranjene »Slobode« (str. 148). To urednik zacijelo ne bi bio učinio, da je obratio dovoljno pažnje na inicijale i iz njih izvedene pseudonime u hrv. socijalističkoj štampi 1918. Već u »Pravdi« od 3. listopada 1918 nalazimo Adžijin članak »Oko Jadranskog pitanja« s potpisom Dr. A. Božinski. Hrvatska socijalistička štampa te godine međutim nije se ograničavala na »Pravdu« i »Slobodu«. Uredniku je potpuno izmakla »socijalistička smotra« »Novo Društvo«, koju je izdavao Vitomir Korać od srpnja do listopada 1918 (četiri sveske) kao organ opozicije u Socijaldemokratskoj stranci Hrvatske i Slavonije. Foretić doduše uzgred spomigne ova razmimoilaženja u stranci (str. 149), ali previđa oštrinu sukoba, koji se nije zaustavio samo na polemici u »Pravdi«, već je doveo i do pokretanja posebnog organa opozicije.

Vođa opozicije i pokretač njezina organa Vitomir Korać našao je upravo u tom trenutku valjanoga publicističkog suborca u mladom, dotada u javnosti nepoznatom — Božidaru Adžiji. U 2. br.

»Novog Društva« od kolovoza 1918 nalazimo naime na str. 54—57 članak »Povodom jedne polemike«, koji je bio, kao što kaže napomena uredništva pod crtom, »poslan »Pravdi«, ali ga ova nije htjela štampati, pa ga je pisac poslao nama na uvrštenje«. Taj je članak signiran inicijalima ab., a iz njegova drugog pasusa možemo zaključiti, da je to prvi Adžijin publicistički nastup u hrvatskoj socijalističkoj štampi. Ondje, naime, Adžija piše ovako: »Nijesam organizirani socijalista, prilike stranke nijesu mi poznate kao ni eventualne struje u istoj, te zato niti ne mogu, da u polemiku uđem meritorno...« Ovoj skromnoj ogradi političkog debutanta slijedi naprotiv određen i dobro argumentiran stav u prilog prvomajske zagrebačke organizacije stranke (t. j. Vitomira Koraća), a protiv gledišta, koje je zastupao u »Pravdi« predstavnik većine u Glavnom odboru stranke m. g. (Vilim Bukšeg). I u narednom, 3. broju »Novog Društva« od rujna 1918 objavio je Dr. A. Božinski, t. j. Dr. Adžija, koji kao vojnik tada nije mogao da pod svojim imenom objavljuje političke članke u socijalističkoj štampi, i to još s protivaustrijskom tendencijom, članak »Velika zadaća« (str. 72—75).

D. K.

J. ŽONTAR, ZUR PROBLEMATIK DER ÄLTEREN SOZIAL- UND WIRTSCHAFTSGESCHICHTE DER VÖLKER JUGOSLAWIENS. (*Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* LX, 1952, str. 369—383.)

Poslije prvoga »skupnog referata« o poslijeratnoj historiografiji naših naroda, koji je objelodanio Wayne S. Vucnich u američkom časopisu *The Journal of modern history* XXIII, str. 41—57 (usp. prikaz u HZ IV, 388), prilog poznatoga slovenskog historičara J. Žontara je drugi referat takve vrste. Ali je razlika među njima ipak znatna, i po izloženoj materiji i po načinu njezina prikazivanja. Prvi je nastojao da u cijelosti bibliografski obuhvati historiografski rad u Jugoslaviji poslije 1945, a drugi se ograničio na pro-

blematiku starije socijalne i ekonomske povijesti feudalnog razdoblja, zadržavajući se na pojedinim važnijim raspravama i pitanjima. Takav način prikazivanja svakako je bolje odgovarao prvobitnoj svrsi referata, koji je autor 10. X. 1951 iznio u obliku predavanja u Seminaru za ekonomsku i kulturnu povijest na bečkom sveučilištu.

Referat je pomnivo izrađen i osim opsežnih bibliografskih podataka, otisnutih gotovo bez pogreške, pruža čitaocu dobar uvid u osnovne probleme feudalne epohe, kojima danas naši historičari obraćaju pažnju ili koji pred njima stoje još uvijek netaknuti.

Pisac iznosi opširnije osobito rezultate nekih radova i publikacija B. Grafenauera, G. Čremošnika, G. Ostrogorskog, I. Božića i B. Đurđeva. Što se tiče hrvatske historiografije, on je ispravno uočio neke njezine nedostatke, kao na pr. nepostojanje jedne temeljitije rasprave o postanku gradova ili prikaza ekonomskog razvoja u XVI.—XVIII. stoljeća. On se, nadalje, sa skepsom odnosi prema mišljenju Lj. Hauptmanna o postanku t. zv. praplemstva (373), a u vezi s djelom R. Bićanića o doba manufakture ističe njegovu pretežno sociološku usmjerenost (374). Nije, međutim, dovoljno istakao važnost nekih problema, koji postaju predmet sve veće pažnje u hrvatskoj historiografiji, kao što je na pr. pitanje serva u Hrvatskoj do XII. st., a u prikazu teme M. Barade o porijeklu hrvatskog plemstva, kako ju je zastupao 1943, nije uočio njezina bitna obilježja.

Među podacima o dalmatinskim komunama izostali su radovi G. Novaka (Marulićev zbornik i uvod u Pribojevićev spis o porijeklu Slavena), a ni podatak o izdanju Drž. arhiva u Zadru »Miscellanea« (I. 1949) kao časopisu nije točan.

Premda pisac opravdano napominje da noviji radovi o problemu »crkve bosanske« mogu tek malo što da pruže ekonomskom i socijalnom historičaru, ipak je popis tih radova mogao biti potpuniji (izostao je, na pr., moj prilog: Oko bogumilstva i »crkve bosanske«, u HZ III, 1950, u kojem se dodiruju upravo pitanja ekonomske i socijalne prirode), a neobjašnjen ostaje također spomen nekog Hadžialića među autorima novijih priloga o toj problematici.

J. Šidak

FRAN BARBALIĆ, NARODNA
BORBA U ISTRI OD 1870. DO 1915. —
Prema bilješkama iz »Naše Sloge«. Zagreb 1952.

Oskudni su, veoma oskudni izvori za prošlost Hrvata u Istri iz davnih stoljeća i iz nedavnih decenija. Strani (talijanski) historičari nisu ih tražili, a naši su ih našli dosada malo. Stoga je sva cijena Gruberove »Povijesti Istre« (Zagreb 1924) u njezinu drugom dijelu, u kojemu je Vjekoslav Spinčić prikazao »Razvitak narodnog preporoda u Istri«. Vrednije su monografske radnje Frana Barbalića, Matka Rojčića, Branka Fučića i dr. Među njima je Barbalić najstariji i najzaslužniji u pribiranju podataka o bijednom stanju hrvatskoga školstva pod Austrijom (»Pučke škole u Istri«, Pula 1918), o progonu i izgonu narodnih svećenika i staroslavenskoga bogoslužja pod Italijom (»Vjerska sloboda«, Zagreb 1932) i uopće o narodnoj borbi Hrvata i Slovenaca protiv Talijana i Nijemaca u vrijeme t. zv. austrijske ustavnosti.

U toj borbi iznijelo je skromno (i gotovo jedino) hrvatsko glasilo, koje je izlazilo pretežno samo jedamput sedmično i u malom formatu, u svakom broju od 1870 do 1915 mnoštvo dragocjenih vijesti i refleksija za kulturnu, socijalnu i političku povijest Hrvata u Istri. No do njih nije lako doći, jer je sačuvano malo kompleta »Naše sloge«. Stoga je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti dobro učinila, što je štampanjem Barbalićevih izvoda iz svijuz brojeva i godišta »Naše Sloge« otvorila novu seriju svojih izdanja pod naslovom »Građa za noviju povijest Hrvatske«. Time je označila vrijednost ovoga Barbalićeva rada.

Autor knjige je obratio manje pažnje kulturnom životu, više socijalnim i gospodarskim pitanjima i najviše izborima zastupnika u općinama, za pokrajinski sabor i bečki parlament, što u Uvodu i opravdava. Ipak su neki prinosi kulturnih radnika (Vj. Spinčića, Ivana Črnčića, O. Frana Dobrovića, Antuna Tentora, Viktora Cara Emina i dr.) mogli biti izneseni, a i školski rad Društva sv. Ćirila i Metoda, toliko važan i slabo poznat, bilo bi potrebno prikazati opširnije (premda se »Naša Sloga« malo osvrće na nj), makar prema godišnjim izvještajima Družbe, koja još uvijek nije dočekala svoju povijest, iako joj je tajnik živ i odličan na peru. Što je ovdje propušteno, obilno je prošireno u pogledu izbornih borbi, koje su osvijetljene ispravnim ob-

jašnjenjima i točnijim glasačkim rezultatima iz drugih izvora.

Društveni život je dobro istaknut i u dva priloga, a politički u dva kazala na kraju knjige. Kazalo imena osoba, mjesta i predmeta moglo je biti potpunije. U njemu je izostavljeno više naših i mnogo protivničkih (talijanskih i njemačkih) ljudi, koji su jako utjecali na tešku sudbinu hrvatskog naroda u Istri. No knjiga je izrađena i štampana tako pregledno, da će historičar u njoj ipak naći izvrsno pomagalo za daljnja istraživanja u »Našoj Slozi« i u drugim izvorima, koje autor dobrim dijelom spominje.

N. Žic

DANČO ZOGRAFSKI, O RAD-
NIČKOM POKRETU U MAKEDONIJI
DO BALKANSKOG RATA. Rad, Beo-
grad 1951. Preveo s makedonskog B. S.
Đorgovski.

U prvom dijelu svoga rada autor objašnjava ekonomsku bazu i specifičnosti političkog i nacionalnog razvoja Makedonije, na kojima izrastaju i djeluju makedonske socijaldemokratske grupe. Dalje nas vrlo živim i interesantnim pričanjem vodi kroz četiri perioda njihova razvoja: 1. od 1893—1898, razdoblje njihovih početaka, 2. 1898—1903, period djelatnosti socijalista u VMRO i njihova uloga u Ilindenskom ustanku, 3. 1903—1908, rad socijalista poslije mladoturske revolucije u povoljnijim uvjetima nego za vrijeme apsolutizma.

Iz autorova izlaganja mogu se o nekim karakteristikama makedonske socijalne demokracije izvesti slijedeći zaključci: ekonomska zaostalost s jakim ostacima feudalizma, položaj Makedonije unutar Turske i u sklopu interesa velikih sila i balkanskih buržoazija, formiranje Makedonaca kao nacije, koje uglavnom pada u to razdoblje — uvjetuju razvoj socijalne demokracije, koji se znatno razlikuje od razvoja ostalih jugoslavenskih socijaldemokratskih stranaka i organizacija.

Značajno je postojanje manjih socijaldemokratskih grupa u različitim centrima Makedonije, koje povremeno djeluju više manje zajednički, ali i na najvišem stupnju svog razvoja, u suradnji s drugim socijaldemokratskim grupama i organizacijama na turskom teritoriju, nisu u mogućnosti da stvore socijaldemokratsku stranku, koja bi mogla proširiti djelovanje na cijelu Makedoniju i znatnije utjecati na radničke i druge slojeve. One se u većini sastoje od sitnoburžoaskih ele-

menata (autor to izričito ne kaže, ali čitav njegov opis tih grupa odgovara takvom zaključku), koji se nalaze pod dominantnim utjecajem u prvom redu bugarske, a zatim i srpske socijaldemokratske stranke. Čini se, međutim, da autor dosta jednostrano svodi gotovo sve neuspjehe i neumjesna shvaćanja makedonskih socijalista o različitim aktualnim pitanjima na negativan utjecaj bugarske i srpske socijaldemokracije, tj. na neke njihove oportunističke i nepravilne stavove. Pojedina shvaćanja vodstva srpske i bugarske socijaldemokratske stranke imaju svoj korijen u srpskim, bugarskim, a i makedonskim prilikama. Osim toga moraju postojati konkretni razlozi, zbog kojih makedonski socijalisti prihvaćaju gledište bugarske, odnosno srpske stranke, jer oni to ne čine uvijek. To nam tumači sam autor. Bilo bi, dakle, potrebno pokušati da se objasni pozadina različitih shvaćanja, a ne samo da se konstatira njihovo postojanje.

Dalja karakteristika makedonskih socijaldemokratskih grupa jesu i stanovita nihilistička shvaćanja, kojima je vjerojatno pogodovala brojčana slabost grupa i apsolutizam u Turskoj do mladoturske revolucije.

Značajka makedonskih socijalističkih grupa jest i njihova znatna uloga u oslobodilačkom pokretu i suradnja s organizacijom VMRO. Ali makedonski su socijalisti smatrali, da treba najprije pod vodstvom buržoazije provesti oslobodilački pokret, a tek onda djelovati u pravcu socijalnih promjena u korist radnika i širih slojeva naroda. Autor opisuje lutanje makedonskih socijaldemokrata u odnosu na nacionalno pitanje u Makedoniji, jer nisu shvaćali, da se pred njima formira makedonska nacija, pa su zbog toga i predlagali federativnu organizaciju Makedonije prema nacijama: srpskoj, bugarskoj, grčkoj, turskoj itd.

Makedonski socijaldemokrati nisu nastojali da steknu utjecaj na seljačke mase, a mislimo, da nije sasvim točna autorova tvrdnja, da je razlog tome bilo isključivo njihovo krivo shvaćanje seljačkog pitanja. Vjerojatno je to stanovište bilo tek posljedica njihove slabosti, koja im je onemogućavala efikasno djelovanje među seljacima, te su bili pristupačni vanjskim utjecajima, koji su odbacivali suradnju sa seljacima.

Autor razrađuje mnoge probleme u vezi s makedonskom socijalnom demokracijom, te i pored niza slabosti prika-

zuje makedonske socijaldemokrate kao grupu srčanih i poduzetnih ljudi, koji su u stanovitim momentima odigrali važnu ulogu i u oslobodilačkom pokretu makedonskog naroda i u organizaciji radništva. Zbog toga se bez studija njihove djelatnosti ne može shvatiti novija makedonska historija.

Autor ističe na kraju značenje konferencije balkanskih socijaldemokratskih stranaka 1909 i njen utjecaj na makedonske socijaliste, koji su, nakon toga, sveli svu svoju političku agitaciju na propagandu balkanske federacije. Zografski tvrdi, da je balkanska federacija bila u to vrijeme tek daleki cilj, pa su makedonski socijalisti trebali usmjeriti svoje sile na korištenje posljedica mladoturske revolucije i nastojati, u suradnji s ostalim socijaldemokratskim i sitnoburžoaskim grupama, oko što veće demokratizacije prilika u Turskoj, odnosno u Makedoniji. Trebalo je dakle raditi na tome, da se mladoturska revolucija dovede do »kraja«, jer se makedonsko nacionalno pitanje moglo po autorovu mišljenju riješiti i u demokratskoj federativnoj Turskoj. Po našem mišljenju, balkanska socijalistička konferencija je potpuno ispravno konstatala, da napredak, pa čak i opstanak jugoslavenskih naroda nije više moguć u okviru Turske i Austro-Ugarske. Ta u tome i jest njezin progresivni značaj! Smatramo da mladotursku revoluciju nije ni bilo moguće dovesti do »kraja«. Zaostalu ekonomsku bazu Turske vrlo je lijepo ilustrirao sam autor. Bio bi prema tome potreban neobično intenzivni ekonomski razvoj, da bi došlo do demokratizacije, a zato nije bilo uvjeta ni snaga u mnogonacionalnoj, polufeudalnoj, politički, socijalno i ekonomski dezorganiziranoj Turskoj, tom objektu iskorištavanja stranih sila. A zar bi velike sile dopustile ekonomski napredak Turske, koji bi neminovno doveo do njenog ekonomskog i političkog osamostaljenja? Točno je, da je mladoturska revolucija donijela u prvo vrijeme stanovito olakšanje u nacionalnom pogledu. Ali to je bilo samo privremeno. Sve komponente unutarnje i vanjske situacije, u kojoj se nalazila Turska, primoravale su Mladoturke na reakciju, koju ni veće snage od socijaldemokratskih ne bi mogle otkloniti. Ne začuđuje dakle, što je pritisak mladoturske buržoazije, koji se uz ostalo očitovao i u suradnji s feudalnom aristokracijom i u nastojanju da se stvori jedna »osmanlijska« nacija, pobudio u makedonskim socijaldemokratima uvjerenje,

da se radi čak i o feudalnoj reakciji. Sve to ne znači još da makedonski socijalisti, uz agitaciju za balkansku federaciju, nisu uopće trebali sudjelovati u tadašnjoj političkoj borbi, u kojoj bi eventualno mogli postići neka poboljšanja za radnike. Razlog, što to nisu učinili, čini se, da je manje u njihovim neispravnim shvaćanjima, a više u slabosti njihovih organizacija, koje je autor u ovom radu opisao.

Rad Danča Zografskog vrijedan je doprinos historiji makedonske socijaldemokracije, iako autor ističe, da zbog nedostatka izvora nije mogao dati detaljniju naučnu analizu. Nadamo se, da će nastaviti započetim putem i dati nam nove zanimljive radove s toga područja.

Na kraju knjige je bibliografija, koja može dobro poslužiti.

Mirjana Gross

ZORICA PRIKLMAJER, SRPSKA SOCIJAL-DEMOKRATIJA U ANEKSI-ONOJ KRIZI 1908. Rad, Beograd 1953.

Predmet ove rasprave je stanovište srpske socijaldemokratske stranke prema nacionalnom pitanju u vezi s aneksijom Bosne i Hercegovine i analiza razlika u shvaćanjima ove evropske krize između srpske i nekih drugih socijaldemokratskih stranaka: austrijske, njemačke, francuske i češke. Autorica nam ovdje ilustrira jednu od komponenata razvoja, koji će naposljetku dovesti do tragične propasti evropske socijalne demokracije u I. Svjetskom ratu.

Iz njenog rada saznajemo, da je srpska socijaldemokratska stranka zastupala pravo naroda na samoodređenje, tj. kao što je osuđivala austro-ugarsku aneksiju Bosne i Hercegovine, tako se odlučno protivila i »ujedinjenju«, koje bi provela srpska buržoazija iz Srbije u svom interesu. Ona je zahtijevala, da narod Bosne i Hercegovine sam odluči, da li će se pridružiti Srbiji ili Austro-Ugarskoj ili će osnovati svoju samostalnu državu. Srpski su socijaldemokrati isticali, da niti Srbi iz Srbije niti Srbi iz Ugarske nemaju nikakvo »pravo« na Bosance i i Hercegovce, i da jedino narod u Bosni i Hercegovini može odlučivati o svojoj sudbini. Tom bi prilikom bilo interesantno znati, što je srpska socijaldemokracija mislila o odnosu Srba, Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini — pitanju, koje je izazivalo toliko šovinistič-

kih reakcija u buržoaskim krugovima. U ovu temu rad drugarice Priklmajer ne ulazi.

Autorica govori opširno o stavu srpske socijaldemokratske stranke prema srpskoj buržoaziji u vezi s aneksijom. Ona vrlo dobro primjećuje, da je socijaldemokratska kritika držanja srpske buržoazije u aneksionoj krizi, u krajnjoj liniji, rezultat činjenice, što je Srbija bila slobodna zemlja, pa se tokom razvoja srpske socijaldemokratske stranke nije pojavljivala potreba suradnje s vlastitom buržoazijom protiv tuđinske dominacije, kao kod ostalih jugoslavenskih socijaldemokratskih stranaka. Srpska je socijaldemokracija, prema tome, bila navikla na beskompromisno stanovište prema buržoaziji, a uz to joj je i njeno dosljedno klasno i internacionalističko stanovište pomoglo, da ne podlegne romantičarskoj »oslobodilačkoj« atmosferi, koja je tada vladala u Srbiji. Naprotiv, srpski su socijaldemokrati u vezi s politikom kompenzacija, koju je srpska buržoazija vodila nakon aneksije, dobro uočili, da se interesi buržoazije i narodnih masa u vezi s nacionalnim pitanjem definitivno razilaze. Napadali su i militarističke pripreme, koje su se vršile u Srbiji.

U drugom dijelu svoga rada autorica na temelju članaka i izjava prvaka nekih socijaldemokratskih stranaka, članica Internacionale, objavljenih u »Radničkim Novinama«, pokušava rekonstruirati gledište dotičnih socijaldemokratskih stranaka prema aneksiji. Po njenom tumačenju, austrijska socijaldemokratska stranka je smatrala aneksiju samo formalnom potvrdom već postojećega faktičnog stanja, te je zahtijevala slobodniji razvitak naroda Bosne i Hercegovine unutar Monarhije, na temelju novog ustava, koji treba donijeti. Češka je socijalna demokracija čak odobravala politiku kompenzacija srpske buržoazije. Po nekim člancima njemačkih stranačkih prvaka moglo bi se zaključiti, da je i kod njih, uz stanovite razlike, prevladavalo shvaćanje, da se ustavnim putem može, makar i privremeno, riješiti pitanje Bosne i Hercegovine u okviru Monarhije. Jaurès, prvak francuske socijalne demokracije, smatrao je da najveća žrtva u vezi s aneksijom nije Bosna i Hercegovina, već Turska, te se potpuno solidarisirao s francuskom buržoazijom koja je nastojala smiriti situaciju na Balkanu, između ostalog, i stanovitim garancijama za suverenitet Turske.

Srpska socijaldemokratska stranka dakako nije mogla prihvatiti takva shvaćanja, te je dolazila u sukob s Internacionalom, iako je nije javno napadala. Na kongresu II. Internacionale u Kopenhagenu 1910 Tucović je podvrgao oštroj kritici stav austrijske stranke u aneksionoj krizi.

Šteta što se autorica u svojoj ocjeni mišljenja nekih evropskih socijaldemokratskih stranaka nije barem ukratko osvrnula na gledište ostalih, u aneksiji zainteresiranih stranaka kao bosansko-hercegovačke, hrvatske, slovenske i mađarske. To bi još povećalo zanimljivost ovoga vrijednog rada i dalo mu zaokruženiju cjelinu i veći izvorni materijal, nego što ga sada ima. Na svaki način, već ovaj prvi rad drugarice Priklmajer značajan je doprinos historijatu našega radničkog pokreta.

Mirjana Gross

ANDRÉ BLANC, *LES CONFINS MILITAIRES CROATES AU XIXe SIÈCLE*. *Revue des Études slaves XXVIII, Paris 1951, p. 111—128.*

Mladi francuski geograf André Blanc nije nepoznat u našoj sredini. On se već duže vremena bavi studijem Vojne krajine u našim i francuskim arhivima. Na osnovu literature i svojih arhivskih istraživanja Blanc je pod gore navedenim naslovom skicirao život krajišnika od konca XVIII. do sredine XIX. st., ograničivši se pri tom na Krajinu južno od Save. Prikaz je živ i zanimljiv, naročito za francuskog čitaoca. Našem historičaru bit će dosta toga već poznato, dragocjeni su mu svakako podaci o tome, kako je francuska uprava odnosno izvještajna služba poslije Napoleona gledala na krajiške probleme. Francuzi su naime u prvoj polovini XIX. st. pažljivo studirali organizaciju Vojne krajine, jer su smatrali da će neka iskustva moći prenijeti u svoje afričke posjede.

Osnovna je teza autora uglavnom ovo: U XVI., XVII. i XVIII. st. donesen je niz zakonskih propisa, kojima je regulirana Krajina. Ti zakoni mijenjaju feudalne odnose između seljaka, koji obrađuje zemlju, i gospodara-vlasnika zemlje, u ovom slučaju cara. Zakoni s jedne strane posvećuju narodne običaje i tradicije, a s druge strane utvrđuju autoritet vlasti potreban kako za vojničku svrhu Krajine, tako i za njezin privredni pa i

kulturni prosperitet. Tako je stvoren za Krajinu idealan tip vladavine. No već od konca XVIII. st. dalje situacija se kvvari. Krajiški sustav, ranije na dobro krajišnicima, postaje postepeno instrument teroriziranja krajišnika i kočnica privrednog razvitka Krajine. Autor konstatira: »Ce n'était plus un gouvernement paternel, mais la terreur«. U prilog te konstatacije Blanc navodi primjere korupcije i drugih zloupotreba iz vremena, koje obraduje.

Autor dobro poznaje literaturu i arhivsku građu za to doba. On ipak nije uspio da kako treba osvijetli činjenički materijal, s kojim raspolaže. Razlog je tome jednostavan. Tko nije raščistio problem Krajine u XVI—XVIII. st., ne može je potpuno razumjeti ni kasnije. Ako naime izostavimo neke akcidentalnosti, proces razvoja Krajine ide gotovo u obrnutom smjeru od onoga, koji je zacrtao autor. Krajiške povlastice u pravilu ne izuzimaju zavisnog seljaka od uobičajene feudalne zavisnosti, nego privilegiranog vojnika vezuju kakvom-takvom ovisnošću. Ti »zakoni« ne posvećuju, nego lome narodne običaje i tradiciju, a kako ne mogu da ih slome, onda ih nastoje barem modificirati u skladu s interesima vlasti. Nadalje, ako prematramo krajišku vojnu administraciju kao kolonijalnu upravu, ona svakako ima zasluge za privredni i kulturni razvitak Krajine, i bila je bolja od mletačke vlade u Dalmaciji. No idealan »gouvernement paternel« ona nije nikad predstavljala. Bezuslovna pokornost krajišnika vojnim vlastima, koju autor navodi, posljedica je gorke pouke, koju su krajišnici izvukli iz niza neuspjelih pobuna do druge polovine XVIII. stoljeća. Interesi su krajišnika u latentnom sukobu s interesima vojne uprave. U XIX. st. postaje taj sukob samo naročito evidentan. U to je vrijeme naime nestalo ozbiljne opasnosti kako od turske invazije tako i od pokmećivanja od strane hrvatskih feudalaca, a ta je opasnost ranije bila faktor, koji je ublaživao i prikrivao nesklad među interesima krajišnika i vojne uprave. Što se tiče teroriziranja i zloupotreba, oni su na dnevnom redu, otkad postoji Krajina.

Pored netočne opće ocjene, autoru su se promakle i neke manje omaške. Tako je među »zakonima«, kojima je regulirana Krajina, spomenut i »Vlaški zakon« od 1629, koji nikad nije stupio na snagu. Autor tvrdi, da po zakonu iz 1807 svi članovi imaju zakonsko pravo »sur la for-

tune immobilière« zadruga, dok njemački original spominje »Vermögen des Hauses«, a to znači i pokretnu zadrugu imovinu. Duhan je uveden u Krajinu za Maksimilijana I., nego u vrijeme njegovog istoimenog prauka. Opreke Srba i Hrvata, koje je iskorištavala Austrija, pripadaju kasnijem vremenu i ne smijemo ih miješati sa sukobima između hrvatskih feudalaca i krajišnika. Napokon je trebalo nešto više pažnje posvetiti pitanju potajnih dioba krajiških kućnih zadruga. Autor je dao lijep pregled literature, no mislimo da je trebalo navesti i Stopfera i Utješenića.

Ako uočimo objektivne teškoće parcijalnog studija Krajine, dok još ne postoji zadovoljavajući sintetski prikaz cjelokupnog njezinog razvoja, moramo rad André Blanca, bez obzira na navedene primjedbe, priznati kao ozbiljan napor u pravcu rješavanja vanredno važne, ali i komplicirane krajiške problematike.

Fedor Močanin

R. MAIXNER, O AUTORSTVU KNJIGE »DIKA I KOD NEPRIJATELJA«. Građa za povijest književnosti hrvatske 21, 1951, 235—243.

Knjižica »Dika i kod neprijatelja«, koja je izašla u Zagrebu 1838, pripada povijesti književnosti po opširnom predgovoru anonimnog pisca (prema Kukuljevićevu tvrđenju S. Moyzesa) »o pravopisu i slovnici«. Po svome tekstu, međutim, izrazito je historijski spis, koji sadrži sjećanje našeg učesnika na vojnu u Rusiji 1812. Tu je građu obilato iskoristio Šišić u »Nekim stranicama iz novije historije« (Hrvatsko Kolo V, 1909), a sažeto ju je prepričao A. Schneider u članku, koji je izašao za rata u br. 111 »Spremnosti«.

Autor knjižice nije u njoj nigdje naznačen; na naslovnoj strani spominje se samo ime prevodioca »iz njemačkog rukopisa« Andrije Stipića, »Ilira iz Hrvatske« (u vrijeme izlaska ove knjižice bio je Stipić kapelan u Petrinji). Šišić i Schneider zadovoljili su se konstatacijom, da je autor neki hrvatski časnik. Maixner daje na osnovu analize samog teksta dovoljno uvjerljivih dokaza, da je to bio kapetan i zatim major Miho Čuić, centralna ličnost u tekstu. »Premda je oblik i ton prikaza — konstatira on — formalno bezličan i objektivn, zgode i

nezgode jedinica hrvatskih graničara, koje su tu opisane, kreću se u početku uglavnom, a kasnije i jedino oko Čuića.« (235) »Nema dakle sumnje — zaključuje Maixner — da je sam Čuić autor ili barem inspirator tog opisa, koji ima autobiografski značaj...« (236) Što se tiče samog izdanja, Maixner misli, da potpis »prevoditelj« ispod predgovora — s obzirom na Moyzesa kao njegova pisca — upućuje na to, da je Stipić »bio po svojoj prilici samo pomagač u prevodenju Slovaku Mojzesu, koji je tu iskazao svoje ideje, političke i filološke, osobito o »ilirskom« jeziku i pravopisu, pa se može s pravom smatrati kao izdavač te knjige« (235).

Ocjenujući historijsku pouzdanost teksta na osnovu poznatog djela P. Boppea, *La Croatie militaire* (1900), Maixner konstatira, da se usprkos »nekim pogreškama, koje uostalom nisu bitne« — njegov prikaz »prikazuje kao materijalno točan« (240). Povrh toga tekst »obiluje realističkim prikazima vojničkih stradanja, u kojima se osjeća snaga ličnih doživljaja« (240).

J. Sidak

R. MAIXNER, NEŠTO O LISTU »REGIO DALMATA — KRAGLSKI DALMATIN« I NJEGOVU UREDNIKU BENINCASI. *Rad JAZU* 290, 1952, 113—128.

Pisac je ovaj prilog zamislio kao »nadopunu i djelomično ispravljanje starijih prikaza« na osnovu nove građe iz zadarskog arhiva. Pritom, kako se može vidjeti iz samog naslova, s pravom smatra pitanje urednika prvih hrvatskih novina definitivno riješenim. Protivno mišljenju P. Karlića, potkrepljuje daljnjim podacima pisanje Š. Urlića, koji je istakao inicijativu talijanskog potkralja Eugena Beauharnaisa za pokretanje novina i ulogu poznatoga talijanskog književnika B. Benincase, kome je povjerena briga za njihovo uređivanje. Sve to, dakako, »ne znači, da Dandolo nije bio šef i u pitanjima lista i da Benincasa nije uređivao list po njegovim direktivama« (116). Uostalom, pisac je dobro uradio, što je podsjetio, da se originalnim dijelom novina može smatrati samo njegov talijanski tekst, a da hrvatski tekst »ne obuhvaća... čitavo gradivo talijanskog dijela, već samo ono, što se smatralo potrebnim, da se objavi širim slojevima pučanstva, kao što su to različite naredbe, proglosti, hvalospjevi Napoleonovih po-

bjeda, članci o promicanju narodnog gospodarstva i t. d.« (114) Prema tome, kako s pravom napominje, »dvojstvo u naslovu lista... zavodi pomalo u bludnju«, pa je ono u 5. br. 1808 bilo i uklonjeno (114).

J. Sidak

STJEPAN ANTOLJAK, KONAVOSKA BUNA U SREDIŠTU JEDNOG DIJELA EVROPSKE DIPLOMACIJE (1799—1800). *Rad JAZU* 286, 1952, str. 107—141.

Premda se o buni Konavljana protiv Dubrovačke republike 1799—1800 pisalo dosada u više prilika, ova je rasprava prvi samostalan prilog o tom događaju. Pritom se pisac poslužio novom gradom iz dubrovačkog arhiva, ali se ograničio na to, da osvjetli samo međunarodnu stranu toga događaja.

Iz prikaza, koji se uglavnom sastoji u reproduciranju službenih dokumenata, vidi se, da je dubrovački senat, koji nije raspolažao gotovo nikakvom vojnom silom, nastojao da postigne toliku suradnju i vojnu pomoć susjednih sila, Austrije i Turske, koliko je upravo bilo potrebno, da ustanike osami i preplasi, a da stranu vojsku ipak zadrži na granicama Republike. Ne može se, prema tome, jednostavno tvrditi — kao što to pisac čini u zaključku — da su Dubrovčani »u strahu od konavoske bune htjeli pustiti na svoj teritorij ne samo austrijske, već i turske čete« (140). Osim toga se iz prikaza razabire, da Austrija nije provodila dosljednu politiku u tom pitanju, iako se njezin pravi udio u njegovu rješenju ne može jasno vidjeti. Svakako taj prikaz ne opravdava pisca da zaključi, i opet ujednostavljuje, kako je »narod, koji se je digao, nahuškan sa strane, a onda sramno ostavljen na cjedilu« (141).

Premda pisac nastoji da ustanku Konavljana da karakter seljačke bune, uperene protiv feudalne eksploatacije uopće, ipak iz njegova opisa događaja slijedi, da je poticaj za ustanak dalo povećanje poreznog tereta i da se u toku ustanka nisu druga pitanja ni postavljala. Uostalom, kratak uvod, u kojem pisac prikazuje položaj konavoskih kmetova poslije 1750, ne odlikuje se nipošto jasnoćom. Teško se, na pr., mogu uskladiti tako oprečne pojave kao što je težnja mnogih kmetova »u posljednjim godinama republike... da se oslobode stečenim novcem kmetstva« i tobožnja činjenica, da je kmetu »zemlja, natopljena njegovim

znojem, donosila jedva onoliko, koliko je trebao davati njenu vlasniku» (108).

Pisac se, nažalost, redovito zadovoljava iznošenjem različitih podataka, često i oprečnih, ne ulazeći u njihovo objašnjenje. Njegov tekst gubi zbog toga na svojoj jasnoći i povezanosti, a ponekad ostavlja čitaoca u teškoj nedoumici. Tako pisac, na pr., pozivajući se u bilješci isključivo na svjedočanstvo francuskog konzula M. B. Mangourita u Anconi iz 1802, kaže i to, da su Konavljani »osnovali svoju privremenu vladu, pa su dapače tvrdili, da zemlja njihovih gospodara pripada njima i zahtijevali su, da se ona razdijeli« (110). Zar je moguće, da su ovi podaci, tako važni za ocjenu ustanka, poznati samo udaljenom Francuzu? I zatim — jesu li ustanici nešto uradili u tom pravcu? Iz daljeg se prikaza ne vidi, da li su kakav zahtjev ove vrste uputili senatu ili možda austrijskom vladaru, kome su se htjeli podložiti. Prema tome, važni momenti i podaci ostaju u ovom prikazu kritički neosvijetljeni i — neproučeni.

Način izlaganja, koji je pisac ovdje primijenio, teško može privući pažnju čitaoca zamornim redanjem podataka, koje je uspio sakupiti. Osim toga, usprkos njegovoj odlučnoj osudi »Dubrovačke republike, koja je tobože odisala, slobodarskim duhom« (107), ne znam, zbog čega bi trebalo na način, na koji je ona ugušila bunu na Lastovu nazvati — perfidnim (107). Za neupućenog je čitaoca zacijelo važnije, ako sazna, da su se ustanici na Lastovu 1602 odmah obratili za pomoć i zaštitu Veneciji i da je ova u početku 1603 zaposjela otok, koji je napustila tek 1606 na intervenciju Porte. Prema tome nije ni taj ustanak dubrovačkih podanika — koji uostalom nisu bili kmetovi dubrovačke vlastele — ostao isključivo unutrašnjom stvari Republike.

J. Šidak

EDITH MURR LINK, *THE EMANCIPATION OF THE AUSTRIAN PEASANT 1740—1798*. Columbia University Press, New York, str. 204.

Predmet je ove studije analiza procesa, u toku kojega se seljaštvo u austrijskom dijelu Habsburške monarhije oslobodilo feudalnih odnosa. Pisac u predgovoru navodi, da je u XVIII. st. prije vladanja Marije Tere-

zije na selu u Austriji postojao »ekskluzivan odnos između vlasnika zemljišta i seljaka, na kojemu je država imala malo interesa i na koji je još manje utjecala« (str. 7). A nešto više od sto godina kasnije »austrijski seljak je bio građanin države« (7). Stoga je namjera pišćeva da istraži, koji su razlozi naveli centralnu vladu, da utječe na odnos između zemljišnih posjednika i seljaka i na koji je način taj utjecaj doveo do emancipacije seljaštva 1848. Studija obuhvaća odnose u Gornjoj i Donjoj Austriji, Štajerskoj, Kranjskoj, Koruškoj, Tirolu i Vorarlbergu.

Poslije prikaza stanja seljaštva u tim krajevima 1740 pisac opisuje agrarne reforme Marije Terezije. Glavni poticaj za njih vidi u katastrofalnom stanju Habsburškog carstva za dolaska Marije Terezije na prijestolje. Takvo se stanje — prema mišljenju pisca — sastojalo u tome, da je vladar bila jedna neiskusna mlada žena, da je državna blagajna bila prazna i da se čak nije moglo računati na lojalnost stanovništva prema Habsburškoj dinastiji (31). S jedne se strane pokušalo riješiti problem novim poreznim sistemom, a s druge su »Marija Terezija i njezini savjetnici« smatrali »potrebno da dignu opću razinu zdravlja i blagostanja stanovništva« (31).

Odmah u početku pišćeva izlaganja pokazuje se nedostatak, koji se zatim povlači kroz cijelu studiju: da se ekonomskim faktorima ne daje ona uloga, koja im stvarno pripada u društvenom razvitku. Stoga je bilo potrebno opširnije istaknuti, u čemu se na početku vladavine Marije Terezije sastojala ekonomska zaostalost poljoprivrede i koji su bili razlozi nedovoljnog razvitku novčane privrede, što se pokazivalo u slabom financijskom stanju državne blagajne.

U vezi s agrarnim reformama pisac se također osvrće na novi porezni sistem, na reforme u upravi i u sudstvu, na reguliranje odnosa između zemljišnih vlasnika i seljaka, na mjere, što ih je uprava poduzimala, da poveća broj stanovništva i da poboljša naobrazbu i sanitetske prilike. U tim reformama vidi on početke emancipacije seljaštva, ističući, da se sve to događalo bez namjere, da se oslobode seljaci, jer ni Marija Terezija, ni njezini savjetnici nisu bili »svijesni reformatori« (88). Ali je seljaštvo bilo najbrojniji dio stanovništva.

Austrije, pa stoga je svako jačanje centralne uprave, koja je nastojala da normira život svojih podanika, nužno imalo za posljedicu slabljenje moći feudalaca (88).

Vladavina Josipa II. predstavlja »dekadu revolucije« (89), koja je započela s ukidanjem kmetstva. Iako se općenito misli, da se ta mjera odnosila na slavenske zemlje i na Ugarsku, pisac smatra, da su i u nekim njemačkim provincijama postojali oni materijalni uvjeti, koji u svojoj cjelokupnosti sačinjavaju kmetstvo. Obaveze seljaka zamijenjene su novčanim dažbinama, koje su u zakonu točno određene. Prema mišljenju pisca, Josip II. bio je odviše materijalist i odviše je bio uvjeren u važnost ekonomske strane ljudskog života, da bi vjerovao u mogućnost, da se samo socijalnim i upravnim reformama može načiniti od seljaka slobodne članove društva (122). Ako je istina, da je Josip II. svojim reformama nastojao također poboljšati stanje seljaštva, on to sigurno nije radio iz filantropskih pobuda, već zato, da sanira ekonomsko stanje i državne financije. To je bio glavni uzrok jozefinskih reformara.

Ova osnovna činjenica izbija na mnogim mjestima piščeva izlaganja, ali nije dosljedno povezana u prikazu ekonomskih faktora i njihova različita djelovanja. Tako je na pr. bilo potrebno zadržati se na patentu od 20. travnja 1775, koji je nagovijestio urbarsku reformu od 1789, i objasniti, zašto se u njemu predvidjelo, da bi »industrija« bila oslobođena svakog tereta na štetu vlasnika zemljišta i zašto je bilo potrebno zbog razvitka manufakture nalagati žrtve drugim slojevima stanovništva. Drugim riječima, pisac je propustio prikazati, kako je opći ekonomski položaj u Habsburškoj monarhiji potaknuo reforme Marije Terezije i Josipa II. i kako su te reforme, sa svoje strane, djelovale na ekonomske odnose, u konkretnom slučaju na stanje seljaštva.

S druge je strane u studiji posve zanezmareno pitanje, u kojoj su mjeri seljački nemiri, naročito oni u austrijskoj Šleskoj 1767 i u Češkoj i Moravskoj 1775, pospješili sprovođenje reformara i ukoliko su utjecali na njihov sadržaj.

Studija završava prikazom događaja poslije smrti Josipa II., koji su doveli do ukidanja njegova Urbarskog patenta iz 1789, a zatim otpora protiv tog ukidanja,

pri čem se kao na karakterističan primjer osvrće na mišljenje anonimnog autora *Klagen der Unterthanen der Oesterreichischen Monarchie wegen Aufhebung des Neuen Steuersystems und Wiedereinfuehrung des alten*. (Tužbe podanika Austrijske monarhije zbog ukidanja novoga poreznog sistema i ponovnog uvođenja staroga). U nastavku prikazuju se oni dijelovi jozefinskog zakonodavstva, koji su se sačuvali, te se ukratko skicira položaj seljaštva do 1848.

Pisac ističe, kako je položaj austrijskog seljaka, »barem u nasljednim zemljama« habsburške dinastije, bio »jedan od naj sretnijih njegove klase u Evropi« (169). Tu tvrdnju potkrepljuje mišljenjima Steina i Sismondija. Valja istaći, da pisac iznosi i protivno mišljenje De Serresa, koji je 1809—10 na licu mjesta sakupljao materijal za jedan geografski, ekonomski i statistički priručnik o Habsburškoj monarhiji, potreban francuskoj okupacionoj armiji, i koji je smatrao, da je austrijska poljoprivreda imala malo koristi od reformara Josipa II. Budući da je De Serres stvari, o kojima piše, neposredno upoznao, njegovo je mišljenje mjerodavnije negoli Steinovo i Sismondijevo.

Neuspjeh nastojanja Josipa II. pripisuje pisac njegovim neuspjesima u vanjskoj politici. Ti su neuspjesi bez sumnje negativno djelovali na učvršćenje novog upravnog sistema, ali pripisivati samo njima pobjedu protivnika reformara, znači zanemarivati djelovanje unutrašnjih pokretnih snaga u Habsburškoj monarhiji onog vremena.

O. Mandić

J. ŠKAVIĆ, FRAGMENT IZ KULTURNE POVIJESTI XVII. STOLJEĆA. *Hrvatsko Kolo III, 1950, štr. 631—651.*

Već više od osam desetljeća — od prve pravaške proslave na kraju travnja 1870 — traje diskusija o značenju zrinsko-frankopanske urote u povijesti hrvatskog naroda. Ona nije završena ni danas, premda su se općenite prilike, u kojima se dugo vremena vodila, temeljito promijenile. Posljednjih godina se u nastavnoj praksi pojavila težnja, da se toj uroti i njezinim nosiocima odrekne svako pozitivno značenje, da ih se shvati kao izrazito feudalne pojave, koje sprečavaju historijski razvoj i napredovanje. Ako se pritom nije radilo o jednom od mnogih slučajeva vulgarizacije, kojoj je materi-

jalističko shvaćanje povijesti bilo i prečesto izloženo u nastavnoj praksi, onda se osuda spomenutih pojava objašnjavala isključivo činjenicom, da su Habsburgovci u borbi protiv Turaka predstavljali tada općenit interes napretka.

Međutim, već je u prvom broju beogradskega »Istoriskog glasnika«, koji je izašao ljeti 1948, Arpad Lebl u članku »Problemi istoriske nastave u Vojvodini« upozorio, da se u drugoj polovici XVII. st., zbog konkretnih društvenih odnosa u Hrvatskoj, »borba feudalaca protiv apsolutizma spaja sa nacionalno oslobodilačkom borbom protiv kolonizacionih težnji Habsburgovaca«. Usprkos nešto previše aktualiziranoj stilizaciji ove rečenice, piščeva je argumentacija potpuno ispravna. »Osobnosti našeg života — kaže on — osobenosti hrvatske istorije jesu u tome da centralizacija vlasti tu ne znači istovremeno i stvaranje nacionalne države, da apsolutizam ni u svojim prvim počecima ne utiče povoljno na razvitak hrvatske buržoazije. Radi se o tome da je tu u pitanju centralizacija vlasti i uvođenje apsolutizma sa strane tuđeg porobljivača, da se tu ne radi o tome da hrvatsko plemstvo gubi političku vlast u korist apsolutističke vlasti, već i o tome da Hrvatska postaje kolonija i da se na taj način sprečava razvitak domaćeg kapitalizma.« (70) Pisac je mogao svoje mišljenje poduprijeti s dvije daljnje činjenice (iako njegovi podaci nisu u svim pojedinostima točni): neprijateljstvom hrvatskih seljaka prema Nijemcima i nastojanjem Zrinskog i Frankopana, da — uz ostalo — nađu oslonac upravo u tim seljacima.

Doista je urota Zrinskog u mnogom pogledu cdrazila opće raspoloženje u Hrvatskoj i naišla na znatan odjek. Već je R. Lopašić 1891 s pravom istakao, »da su glavni pokretači bune... u svojoj domovini više odziva našli bili, negoli se je to prije držalo«. Prema jednom podatku, »seljaci su svi uz Zrinskoga«, pa kranjski staleži predviđaju, da će se oni na njegov poziv i dići; glavni uzrok tome nalaze u njihovu poreznom opterećenju. Građani se Zagreba nisu doduše odmah odazvali Frankopanovu pozivu, ali premda jedan izvještaj kaže, da je ondje »narod još na carskoj strani«, ipak dodaje, da se »ne zna što se može dogoditi«. Puk je u Bakru, naprotiv, pokazao mnogo volje, da silom spriječi carskom generalu ulazak u grad, a carskoj se vojsci odupro i brodski župnik Juraj Pipinić,

koji je sudjelovao u pripremanju ustanaka. Prema izvještaju kranjskih staleža priključili su se ustanku mnogi plemići, koji su se na poziv Frankopana okupili u Brezovici (u Turopolju). I na njih je navodno utjecala neopravdana bojazan, da će ubuduće plaćati porez kao i plemići u austrijskim zemljama, ali je i u njih došla do izražaja općenita mržnja na Nijemce i njihov vojnički i politički pritisak. Ta je mržnja svega prožela i Jurja Križanića; bio je uvjeren, da Nijemci, koje je smatrao »demonom svih naroda, a osobito Slavena«, »progone naše pleme zakletvom, vječnom i davolskom mržnjom«. Štaviše, i jedan je suvremeni zapis objasnio smrt Zrinskog i Frankopana riječima: »Nisu ih mogli Nemci videti«.

Značajna je činjenica, danas još nedovoljno rasvijetljena, da je urota utjecala i na raspoloženje krajišnika. Tek je nedavno, 1666, bila krvavo ugušena buna, koju je križevački veliki sudac Stevan Osmokruović pokrenuo, da sačuva neokrnjene povlastice krajišnika, a ustrajna težnja zagrebačkog biskupa, da pravoslavne Srbe prevedu na uniju, još je otpor u Krajini i pojačala. Sve je to zacijelo odredilo i držanje marčanskog episkopa Gavre Mijakića, koji je prema zamisli Petra Zrinskog imao postati »pravoslavni episkop u Hrvatskoj«: on je zbog sudjelovanja u uroti osuđen na doživotnu tamnicu.

Time, dakako, nije još iscrpljena sva složenost ovog problema. Za ispravnu ocjenu urote Zrinskoga valja svakako uzeti u obzir, da je ona zasnovana upravo zbog toga, što Habsburgovci tada još nisu ozbiljno pamišljali na odlučnu borbu s Turcima. Budući da su oni, kao njemačko-rimski carevi, ovu zadaću podredili svojim dinastičkim interesima, kojima je težište bilo na Zapadu, oni do kraja XVII. st. nisu imali dovoljno snage ni volje da je izvrše. Uostalom, svaki uspjeh u tom pravcu mogao bi ugroziti put prema apsolutizmu, ako prije ne budu slomljeni magnati, kojima bi se oslobođenjem Ugarske i Hrvatske dala još šira podloga za njihov otpor.

Najzad — već je O. Keršovani, u svojim neštampanim tezama, upozorio na daljnji značajan momenat u tom pitanju: književnu djelatnost Zrinsko-Frankopanskog kruga, koja ga po svome narodnom jeziku najuže povezuje s razvojem hrvatskog naroda.

Upravo taj momenat obraduje opširnije i s mnogo instruktivnih podataka J. Škavić u spomenutom prilogu, iako njegov »fragment« obuhvaća također i pojavu Vitezoviću. Nije doista bilo potrebno pozivati se na svjedočanstvo Engelsovo, koje se odnosi na sasvim drugu društvenu problematiku, da bi se moglo opravdano zaključiti, kao što je to pisac uradio: »Zato, kad je ostvarivanje apsolutističkih planova u Hrvatskoj izazvalo predstavnike najkrupnijega hrvatskog plemstva — porodice Zrinskih i Frankopana — da brane svoje staleške privilegije, u isti ih je čas prisililo da, braneći ta svoja prava, postanu bar privremeno i djelomično i branioци općenarodnih interesa, da brane narodnu individualnost« (631).

Pisac ukazuje na tijesnu vezu između književnog rada P. Zrinskog i F. K. Frankopana i suvremene hrvatske stvarnosti; na jednostavnost i neposrednost jezičnog izraza u Frankopanovim pjesmama, njihovu srodnost s narodnom pjesmom — u doba isusovačke ofenzive protiv nje, — njegovu kritiku klera u nedovršenom proznom djelu »Trumbita sudnjega dana« i t. d.

Mnoga od tih obilježja zajednička su i Vitezoviću, kome pisac posvećuje gotovo polovicu svog priloga. Pisac smatra, da su »pečat na političku i književnu aktivnost« Vitezoviću u mnogom udarili »kontakt, učešće u događajima, koje su, u osnovi, određivale težnje narodnih masa, njihovo borbena kretanje, njihova borba za slobodu« (651). Možda je to nešto prejako rečeno. Ali nema sumnje, da je Vitezović svojim reformama išao za tim, da »zapravo izvrši demokratizaciju književnosti, kulture, da je iz ruke klera prenese u ruke svjetovnjaka i otvori širim krugovima čitalaca« (651). Ispravna je i općenita ocjena Vitezovićeve djelatnosti, posmatrane s gledišta daljnjeg razvoja: »Mlada hrvatska buržoazija u svom oslobodilačkom pokretu tridesetih godina XIX. st. ispisat će, kao svoje borbene parole, oduševljavajući se i njegovim djelima i pozivajući se često na njih, Vitezovićeve najvažnije misli: jedinstvo hrvatskog naroda i povezanost njegovu s ostalim Južnim Slavenima i Slavenima uopće, prihvaćanje štokavskog narječja kao osnove hrvatskog književnog jezika i njegovu, uglavnom, reformu pravopisa.« (651)

Historijski je također točna ocjena Vitezovićeve habsburške orijentacije kao jedine mogućnosti, u tadašnjim prilikama i po njegovu dubokom uvjerenju, da Hrvati i Južni Slaveni dobiju »svjetlije perspektive za svoj dalji razvoj« (646).

J. Šidak

VLAD. BAZALA, ANDRIJA DUDIĆ.
(Tiskano kao rukopis... 11. XII. 1951.)

U želji, da »pridobijemo natrag u krug naše kulturne povijesti« čovjeka, koji je u svoje vrijeme bio tako poznat u Evropi, a o kome većina onih, koji su o njemu pisali, »ne vodi računa (o tom), da je Dudić bio Hrvat, da se smatrao Hrvatcm i da su ga drugi smatrali Hrvatom«, B. daje cjelovit prikaz D-ova života i rada. Teško je odrediti, koliko je pisao »na osnovu djelomično posve novog i nepoznatnog gradiva«, kako sam tvrdi, iako ispravlja neke očigledne pogreške u prikazu HE V. Dobro ističe slobodoumlje D-ovo, koje je on jednako izrazio u vjeri kao i u medicini (iako sam nije bio praktičan liječnik).

Naročito značenje pridaje njegovu političkom radu kao predstavniku habsburških interesa u Poljskoj 1566-76, smatrajući njegove političke planove »kadkad grandioznima«. Pod tim pomišlja na njegovu »želju za stvaranjem velike države od Litve do Duklje, od Baltika do Jadrana, za obranu od Turaka«, iako je ničim ne dokazuje. A isti je slučaj i s njegovom pretpostavkom, »da je D. ovom svojim politikom htio možda u habsburške vode navesti veliku sve-slavensku ideju, koja se među njegovim sunarodnjacima u ono vrijeme izdašno razmahala«.

Njima pribraja i Tomu Budislavića, koji je poslje Dudića boravio u Poljskoj (1582—87), pa smatra, štaviše, da on »donosi kući knjige i povjesnice poljske«, pod utiscima kojih pišu Orbini i Gundulić. Prvi put je to — koliko mi je poznato — izrazio Tadić (Dubrov. portreti 367), ali mnogo suzdržljivije. On kaže: »On je, valjda, sobom doneo i izvesnu literaturu o poljskom pitanju, pa su se Mavro Orhini i mladi Dživo Gundulić sigurno tako mogli da upoznaju s istorijom i životom Poljaka. Ovako je naš Budislavić, verovatno, bio jedan od prvih propagatora

slovenskog jedinstva i jedan od prvih radnika na njihovu zbliženju.«

U svom djelu o »Srpskoj historiji Mavra Orbinija« (1950), N. Radojčić konstatira doduše, da se Orbini služio Cromerom, ali »njegova shvatanja o prostranstvu i o autohtonstvu Slovena nije hteo primiti« (21). Premda se ne može osporiti činjenica, da je O. poznao poljske pisce, koji su pisali o Slovenstvu, nesumnjivo je, da nije tek od njih preuzeo svoju ideju. G. Novak konstatira 1951 u uvodu za Pribojevićevo djelo (41), da je Pribojević »najviše... djelovao na benediktinca Mavra Orbinija, koji je prihvatio veliku P-ovu slavensku koncepciju, preuzeo je i razradio...«

J. Šidak

MIRJANA POPOVIĆ - RADENKOVIĆ, O TRGOVAČKIM ODNOSIMA DUBROVNIKA SA BOSNOM I HERCEGOVINOM (1480—1500). Istoriski glasnik 1952, 1—4, str. 3—20.

Pisac pokazuje na osnovu brojnih arhivskih podataka, da se i poslije pada Bosne i Hercegovine pod Turke, iako s nekim promjenama, dotadašnji oblici trgovanja u tim zemljama i dalje normalno razvijaju. U razmjeni robe između Dubrovnika i njegova bližeg i daljeg zaleđa ne sudjeluju samo Dubrovčani nego i domaći trgovci, kojih neposredne trgovačke veze dopiru i do Venecije. Pritom autor ističe značajnu činjenicu, da se »i pored toga što je već počela islamizacija u bosanskim i hercegovačkim čaršijama, kao posrednici između Dubrovnika i bosansko-hercegovačkog zaleđa javljaju skoro isključivo hrišćani« (16). Među njima ima i znatnijih trgovaca, koji ponajviše izvoze olovo i srebro, a uvoze uglavnom tkanine (čak iz Londona!), i koji se često udružuju s dubrovačkim trgovcima radi trgovanja ne samo po Bosni nego i drugdje na Balkanskom poluotoku. Ipak, u Hercegovini »ljudi ređe trguju samostalno, nego većinom kao pomoćno osoblje i kiridžije Dubrovčana« (15), a na bosanskom tlu »ne nailazimo na domaće trgovce većeg razmaha u Vrhbosni i Srebrnici, baš onde gde su znatnije i jače dubrovačke kolonije« (13).

Kao i prije, i sada je »sva dubrovačka trgovina bila zasnovana na odnosima međusobne zaduženosti u robi, kojoj se u

zaduženjima određuje i novčana vrednost« (18). Autor prema tome ispravno zaključuje, da je »novca u opticaju bilo malo« (18), iako lihvarski kapital dubrovačkih trgovaca prodire dosta duboko u zaleđe (19).

Turska vladavina ne obilježava dakle u Bosni i Hercegovini neki nagli prekid u njihovu dotadašnjem ekonomskom razvoju. To ne vrijedi samo za trgovinu Dubrovčana nego i udio domaćih ljudi u trgovini i zakupljivanju carina i rudnika. Ali je do vidljivih promjena došlo u odnosima pojedinih trgovačkih središta. »Dok se Sarajevo uzdiže, mnoga ranija rudarska i trgovačka središta, kao Fojnica, Kreševo, Visoko i Prača, potpuno su propala. Iz Fojnice beže i poslednji Dubrovčani. Ali se zato još uvek održava trgovinska delatnost oko drugih bosanskih rudnika, Srebrnice i Olova i na živim saobraćajnim čvorovima«. (7) U isto vrijeme raste i značenje Goražda — gdje se, uz Olovo, najviše spominju domaći trgovci olovom, — pa Foče i Cernice (u Hercegovini).

J. Šidak

B. HRABAK, DUBROVAČKA NASEOBINA U KOPAONIČKOM RUDNIKU BELOM BRDU. Ogledi. Zbornik radova. Beograd 1953, str. 54—67.

Rudnik Belo Brdo, nepoznato Jirečeku, prvi je put iznio na javu M. Dinić 1937, stavljajući ga u blizinu Uvca u Višegradskom srezu. Hrabak je sada nesumnjivo dokazao, da ono leži na istočnoj padini Kopaonika, »pri vrhu bila«, po strani Dubrovačke ceste, nekoliko kilometara južnije od rudnika Zaplanine.

Na temelju podataka iz Dubrovačkog arhiva, H. je nadalje dokazao, da je B. B. »najmlađi kopaonički rudnik« i da »otvaranje njegovih okana pada verovatno u prvu trećinu XV veka«, jer se »najstarija beleška u dubrovačkim arhivskim knjigama o Belom Brdu datira iz godine 1438« (55). Dubrovčani su se održali ondje »do oko godine 1520«. (64) H. konstatira, da »vesti o domaćem življu nisu brojne« (65), ali upozorava na činjenicu, da ima podataka o domaćim zlatarima (1469, 1472), koji su se »bavili rafinacijom zlata iz rude lokalnih okana« (65), a da je prema jednom indirektnom podatku »po dolasku Turaka moralo biti i pretstavnika domaćeg građanstva« (66).

H. dodiruje i pitanje daljeg ekonomskog razvoja poslije dolaska Turaka; utoliko njegov prilog prelazi uski okvir postavljene teme. On misli, da »ne bi bilo mnogo smelo smatrati da su kopaonički rudnici počeli priznavati vlast osvajača već iza pada novobrdске rudne oblasti« (57). Konstatira nadalje, da se »i na kopaoničku oblast odnosi pojava da se Dubrovčani, dolaskom Turaka, povlače iz naseobina gde je bilo manje potsticaja da se zadržavaju, te prelaze u susedna mesta gde je za ovo bilo više i dovoljno razloga. Pojedine dubrovačke naseobine pre 1459 godine, rudarske ili pretežno rudarske, iza godine 1459 postaju znatno više trgovačke, da mnoge i poznate rudarske varoši postanu za Dubrovčane od 30-ih godina XVI veka gotovo samo trgovačka središta«. (59)

Uza sve to, »iz analize napred korišćenog dokumenta izlazi da Dubrovčane iz mnogih kopaoničkih rudnika nije udaljila ni prva ni konačna turska okupacija Despotovine. Štaviše, iza prve turske okupacije živnuo je rad.« (58) Osim toga, činjenica o daljem održavanju panadura u Stalaču (na Petrovo), »potkrepljuje tezu da Turci nisu presekli dotadašnji privredni život domaćeg življa, rad Dubrovčana u rudnicima i trgovištima, kao i forme trgovine i razmene domaćeg stanovništva. Sva ona učmalost i nerazvijenost privrede u zemljama pod Turcima kasnijeg je datuma. Sam dolazak Turaka značio je nazadak u privredi samo zato što nije značilo dalji napredak onih privrednih grana koje su tada mogle doneti kvalitetni progres, već je značilo, za izvesno vreme, konzervisanje postojećeg«. (61)

Valja požaliti, što u ovom korisnom prilogu mladoga srpskog historičara ima toliko štamparskih pogrešaka. I najzad — zar asistenti i drugi nastavnici Filozofskog fakulteta u Beogradu nemaju drugih mogućnosti da objelodanjuju svoje radove nego u zborniku tako heterogenog sadržaja, kao što je ovaj?

J. Šidak

A. SCHMAUS, ZUR ALTSLAVISCHEN RELIGIONSGESCHICHTE, »Saeculum« IV/2, 1953, str. 206-230.

Poslije svoga, vrlo instruktivnog, »izvještaja o istraživanjima« (Forschungsbericht) »Novomanihejzima na Balkanu (Der Neumanichäismus auf dem Balkan,

Saeculum II, 1952, br. 2), o kojem — ukoliko se odnosi na »crkvu bosansku« — pišem u Godišnjaku Ist. dr. BiH V, pisac je sada na isti način prikazao istraživački rad na problematici praslavenske religije u posljednjim desetljećima i osobito poslije II. Svjetskog rata. Kao i u prvom prilogu, nije se ni ovom prilikom ograničio na to da izvješćuje, nego uspoređuje i ocjenjuje različite rezultate, razmatra pitanje znanstvenih metoda i na kraju određuje svoje stanovište prema cjelokupnoj problematici. Njegov prilog ima prema tome dvojaku vrijednost: on nas upoznaje s razvojem nauke na jednom području, koje je najuže povezano s počecima naše narodne povijesti, i u to daje vrijedan prinos njegovu daljem osvjetljavanju.

S pravom je pisac u svom izlaganju postupio tako, da je cjelovite prikaze religije u svih Slavena samo dodirnuo, a da je težište položio na radove, koji — kako on kaže — »imaju više regionalno obilježje« i koji tek, upoređeni jedni s drugima, omogućuju donošenje nekih općenitijih zaključaka. »Taj se put — konstatira on — podudara djelomično s napredovanjem istraživačkog rada od historijsko-filološke kritike etnološkom i religiozno-znanstvenom uporednom načinu posmatranja. Možda se tako na taj način može najprije postići pregled bitne problematike i istaknutih spornih točaka, kao i odnosa između onoga što je donekle pouzdano i barem vjerovatno prema onome što je samo hipotetično i što još treba da bude objašnjeno. Na taj način mogle bi se jasnije ocrtati i dalje zadaće«. (208)

Pisac se najprije zadržao na pitanju drevnih vjerovanja u Baltičko-polapskih Slavena, i pošto je — uz ostalo — sveo na pravu mjeru vrijednost djela E. Wieneckeja, Untersuchungen zur Religion der West-Slaven (1940), izrazio je mišljenje, metodički vrlo važno, da je razvoj religioznih predočaba u spomenutih Slavena tekao vjerovatno u tom smjeru, da se »jedno više božanstvo, koje je već postojalo, diferenciralo, pri čem je naravno moglo doći do izvjesnog pomijeranja funkcija i obogaćenja atributa« (211). Premda postoji mogućnost da se takvim glavnim božanstvom smatra Svarožić, poznat i istočnim Slavenima, pisac je ipak svijestan nedovoljne pouzdanosti podataka, s kojima bi to trebalo potkrijepiti.

Govoreći zatim o vjerovanjima ostalih zapadnih Slavena, pisac obraća osobitu pažnju daljem metodičkom pitanju: koliko se u različitim duhovima, demonima pučkog vjerovanja odražavaju vjerovanja u viša bića. On izražava nadu, da »jaz između oskudne ili uopće nepostojeće više mitologije i nižeg svijeta duhova s bogato oblikovanim likovima, koji se upravo na slavenskom području čini prividno nepremostivim, ne znači nikakav ponor« (213).

U prikazu vjerovanja kod istočnih Slavena pisac opet dodiruje različita metodička pitanja. Među ostalim opravdano zaključuje, da »je s mitološkim tumačenjem mjesnih naziva bilo djelomično vrlo loših iskustava«, zbog čega smo prema njemu »s pravom skeptičnji negoli prije« (215). A s mnogo opreza odnosi se i prema etimologiziranju, pa konstatira, na pr., kako se čini »gotovo potpuno bezizglednim, da se etimološkim putem dođe do bilo kakvog prihvatljivog rješenja o problemu Volosa« (217). Upozorava nadalje na okolnost, da se »etyma za imena bogova rado traže na osnovu takve predožbe o (tobožnoj) poglavitoj funkciji odnosno rangu dotičnih božanstava, koja u stanovito vrijeme prevladava« (218).

Prelazeći na južne Slavena, pisac konstatira prije svega osjetljivu nestašicu izvora, zbog čega se »zamršena pitanja s obzirom na Balkan mogu svakako još manje riješiti jednim mahom negoli na ostalom slavenskom prostoru. Ovdje naročito pada u oči postojanje mnogih slojeva.« (220) Prema tome, nauka mora na tu činjenicu reagirati s odgovarajućim diferenciranjem »u postavljanju pitanja«, pa kao što je »zbog toga, kod svih pokušaja nadovezivanja na praslavensko potreban udvostručen oprez«, tako ni »općenite izjave, kao što su one o tračkom ili bogumilskom utjecaju, nemaju vrijednosti« (221). S istoga načelnog staništa o metodama istraživanja, pisac se odnosi kritički prema hipotezi V. Čajkanovića o »vrhovnom srpskom bogu« (1941).

U zaključku se pisac obraća napose pitanju o odnosu slavenske religije prema religijama drugih indoevropskih naroda. Premda smatra, da se stanoviti iranski utjecaji ne mogu poreći, ipak i u tom pitanju upućuje na oprez, ističući važnost Vasmerova najnovijeg mišljenja (1950), da riječ bog nije pozajmica s iranskoga, da se dakle u svakom po-

jedinom slučaju ne mora raditi o nekom preuzimanju, nego drevnom srodstvu. S obzirom na hipotezu o dualizmu stare slavenske religije, koju je naročito zastupao Peisker, pisac dobro konstatira, da nam »slavenska religija, niti na osnovu izvora niti prema stanju današnjega pučkog vjerovanja, ne daje pravo, da tvrdimo kako postoji neki dualizam u gledanju na svijet i u vjeri« (223). S tim je u vezi i dalja konstatacija piščeva, da bogumilstvo ne izrasta iz takva tobožnjeg dualizma, nego da mu je korijenje »u drugim religiozno-historijskim područjima« (223). Uza sve to ne otklanja mogućnost, da je »Czerneboh« u Baltičkih Slavena doista postojao, ali — u oslonu na jedno opažanje Čajkanovića — vjerojatno kao neko podzemno božanstvo (224). Zbog toga i postavlja najzad pitanje: »Ne treba li da se ipak postepeno sprijateljimo i s mogućnošću postojanja htoničnih, možda vrlo starih bogova u Slavena?« (224)

Međutim, poslije svijuju različitih i tako oprečnih mišljenja i mogućnosti, pisac s pravom misli, da »u sadašnjem času ne bi možda bilo ništa potrebnije, negoli diskusija o daljim metodičkim mogućnostima i putovima slavenske religiozne povijesti« (225).

U bibliografiji navodi pisac preko stotinu priloga o problemima stare slavenske religije, pa već samim time znatno olakšava dalji rad na njihovu rješavanju. Popis bi, dakako, mogao biti još potpuniji. Što se tiče napose jugoslavenske literature, pisac i sam žali, što mu neki noviji prilozi slovenski nisu bili pristupačni. Nije mi poznato, zbog čega je u popis ušla rasprava B. Bratanića: Uz problem doseljenja Južnih Slavena, jer se u njoj vjerske pojave uopće ne dodiruju niti je pisac u tekstu spominje. Nisu, međutim, navedeni još neki prilozi P. Bulata, koji su izašli u »Narodnoj Starini«, a možda ne bi bilo na odmet, da se u vezi s Peisker (-Pilarovom) hipotezom uzmu u obzir također ocjene V. Čajkanovića u Prilozima KJIF IX, 1929, 266/7, i moja u knjizi »Crkva bosanska« i problem bogumilstva u Bosni, 1940 (pogl. »Vjera starih Slavena«, str. 26—37).

S obzirom na pravilnu ocjenu poznatog podatka o glavnom božanstvu Slavena kod Prokopija, o kojem podatku pisac napominje, da je još uvijek spo-

ran, treba se svakako obazreti na najnoviji prijevod A. Sovreta, koji donosi B. Grafenauer u raspravi: Nekaj vprašanj iz dobe naseljavanja južnih Slovanov (ZČ IV, 1950, bilj. 444 na str. 98—101). Prema njemu Prokopije piše, da Sloveni i Anti »vjeruju da je jedan njihovih bogova, stvoritelj strijele, jedini gospodar svemira...« (dosadašnje čitanje: vjeruju u jednog boga...)

Nedovoljno objašnjen ostaje još uvijek drugi, po vremenu najstariji, podatak u Konstantina Porfirogeneta, koji spominje »boga Hrvata« (Rački, Documenta 292) u vezi s tobožnjim ugovorom između njih i pape (usp. o tome M. Perojevića, Ho ton Hrobaton theos, Obzor 1936, 5. i 6. VI.).

I kasnije još može se u izvorima naći po koji podatak u pučkom vjerovanju koji već po tome, što je mnogo stariji, ima veću vrijednost od suvremenog folklora. Tako, na pr., naputak isповјednicima 1452 iz Hrvatskog Primorja smatra, da je smrtno sagriješio onaj, koji »bi se klanal slncu ali mēsecu ali inomu stvoreniju i činil molitvu« (Šurmin, Acta croatica, str. 196).

J. Šidak

M. J. BRAJČEVSKIJ, OB »ANTAH« PSEVDOMAVRIKIJA, Sovetskaia etnografija 1953, br. 2, str. 21—36.

Uspoređujući podatke o Antima kod Pseudomaurikija s podacima, koje o njima donose drugi bizantski pisci VI. i VII. st., pisac konstatira, da se oni mnogo razlikuju, pa i protuslove jedni drugima, u opisu društvenog uređenja, vojnog umijeća i načina života uopće. Podaci Pseudomaurikija odražavaju — po njegovu mišljenju — primitivniji stupanj u društvenom razvoju, rodovsko uređenje u njegovu kasnom razdoblju, kada socijalna diferencijacija nije još razbila rodovske veze. Podaci drugih pisaca svjedoče, naprotiv, nesumnjivo o vrlo izdiferenciranom društvu s organiziranom političkom i vojnom vlašću.

Autor pokazuje, da podatke ovih pisaca potvrđuju i brojna arheološka nalazišta u Ukrajini s desne strane Dnjepra, osobito u Voliniji, koja potječu iz razdoblja IV.—VIII. st. i koja u cijelosti pripadaju t. zv. kulturi grobnih polja

černjahovskog tipa. Međutim, arheološki nalazi pronađeni u Ukrajini s lijeve strane Dnjepra i sjevernije od stepskog pojasa, na području kasnijeg plemena Severjana, podudaraju se u svemu — kako autor tvrdi — s opisom Pseudomaurikija. Oni pripadaju t. zv. kulturi gradišta romjenskog tipa iz razdoblja VII. (a možda i prije!) — X. stoljeća.

Kako ovi Slaveni nisu, po svom položaju, mogli doći u neposredan dodir s Bizantincima, autor zaključuje, da je Pseudomaurikije pod Antima razumijevao neka istočno-slavska plemena u donjem Podunavlju, od kojih Teofan spominje u vezi s dolaskom Bugara — Severjane u Dobrudži. Potvrdu za to mišljenje nalazi, osim spomenutog imena, u različitim etnografskim činjenicama i nazivima izvedenima od imena »ros« u današnjoj sjeveroistočnoj Bugarskoj. Historijsko pak objašnjenje nalazi u opadanju moći Anta poslije teških borbi s Avarima, što je — kako on misli — omogućilo spuštanje nekih istočno-slavenskih plemena prema donjem Dunavu na prelomu VI. i VII. stoljeća.

Unatoč tome, što se ovo mišljenje znatnim dijelom osniva na prethodnim rezultatima poznatih učenjaka B. A. Rybakova i P. N. Tretjakova, redakcija se s pravom ogradila od njega napomenom da o nizu spornih postavaka u ovom prilogu treba da stručnjaci tek izmijene mišljenje.

J. Šidak

G. H. SABINE, A HISTORY OF POLITICAL THEORY, III. ed., London, G. G. Harrap & Co. Ltd, 1951, str. 771.

Historija političkih doktrina razvija se zajedno s različnim oblicima društva i vlasti, te su pojedine političke misli i ideje »normalan dio društvene sredine, u kojoj sama politika postoji« — osnovne su misli knjige G. H. Sabinea. Političke su teorije odraz određenog vremena i određenih prilika te stoga sadrže određene sudove o događajima ili procjene vjerojatnosti, o kojima samo tok vremena odlučuje, da li su objektivno istinite ili krive. Osim toga, one nameću neka pitanja logičke kompatibilnosti između elemenata, koje pokušavaju zajedno kombinirati. A uz to, redovito, obuhvaćaju subjektivne procjene i preduvjerena, lična ili kolek-

tivna, koja iskrivljuju percepciju činjenica kao i procjenu njihove vjerojatnosti i kompatibilnosti. Ta tri faktora ističe pisac kao osobine ove nauke i upozorava, da je sve, što kritika može učiniti, u tome, da drži te faktore odvojene, kako bi predusrela, da se subjektivnim shvaćanjima daju osobine logičke neizbježnosti ili objektivne sigurnosti činjenica.

Pisac ističe, da je naročito teško pisati čitavu historiju političke teorije na Zapadu »s gledišta ove vrste društvenog relativizma«, jer treba uzeti u obzir ne samo političku teoriju kao dio filozofije i nauke, ili kao razmišljanje »o moralu, ekonomiji, upravi, religiji i pravu«, nego i to, da je taj »intelektualni aparat« važan samo ukoliko »se stvarno primjenjuje na neko stanje činjenica«. Stoga s »političkom teorijom u akciji treba postupati na isti način kao i s političkom teorijom u knjigama«.

Polazeći od tih osnovnih shvaćanja, pisac nastoji prikazati društvenu sredinu i političke ustanove i ideale, koji su karakteristični za konkretno društvo u određenom razdoblju, i na toj društvenoj podlozi analizira političke misli i težnje pripadnika pojedinih društava.

Iako nastoji, da bude što bliži društvenoj stvarnosti, ipak mu to ne uspijeva. Njegov se prikaz odnosi uglavnom na političke teorije vladajućih slojeva u konkretnim društvima tako, da u početku svoga izlaganja ne spominje uopće političke ideje eksploatiranih slojeva u Zapadnoj Evropi.

U prvom dijelu — Teorija grada-države — Sabine izlaže uglavnom politička shvaćanja Platona i Aristotela, a u drugom — Teorija svjetske zajednice — obrađuje najprije političke ideje stoičkih filozofa, Cicerona, Seneke i crkvenih otaca, pa misli, koje su bile mjerodavne u sukobu između rimske kurije i njemačkih careva kao i između nje i francuskih kraljeva. U posljednjem, najopširnijem dijelu — Teorija nacionalne države — izlaže političke teorije građanstva u njegovoj borbi protiv feudalizma. Mnogo je pažnje obratio Hegelu, i još više marksizmu i »komunizmu«, kako pisac naziva lenjinizam. U posljednjem poglavlju analizira političke ideje fašizma i nacional-socijalizma.

Izašli bismo izvan okvira ove bilješke, kada bismo se upustili u ocjenu pojedinih gledišta, koja pisac zastupa. Dosta je istaći kao pozitivnu činjenicu — za razliku od dosad u zapadnoj nauci često uobičajene prakse, da se marksizam jednostavno prešućuje u izlaganjima historije filozofije, sociologije i političkih teorija — da se pisac nije ograničio samo na površan prikaz nazora Marxa, Engelsa i Lenjina, već da je nastojao osvijetliti njihove misli kao i praktičko ostvarenje tih misli u društvenom životu.

Takva detaljna analiza omogućava piscu, da povremeno ima ispravan pogled, kao, na pr., kada žali, što Marx nije sistematski izložio svoju »socijalnu filozofiju«, nego je težište svoga rada položio na političku ekonomiju (631), i kada ističe, da je Marx manje težio za tim, da »usavrši dijalektički materijalizam kao filozofiju historije, nego da ga primijeni na konačne situacije, naročito s namjerom, da se nade program akcije za svijestan, revolucionaran proletarijat« (639). Pisac osobito ističe, da se »teško može pretjerati s važnošću Marxove ekonomske interpretacije historije za političku i društvenu teoriju« (651), jer je Marx »na taj način otvorio daleko realističnije pravce približavanja političkim problemima, nego što je to bilo moguće u pretežnom legalizmu starije političke teorije« (651). Stoga je »ekonomska interpretacija historije sigurno jedna od najvažnijih tekovina društvene teorije u XIX. stoljeću«. Pisac nadalje odbija »konvencionalni kriticizam«, kao da je Marx dao previše važnosti utjecaju ekonomskih faktora u historiji, »jer je njihova važnost velika i nitko ne zna, kako je velika«, i navodi, da su se u pretjerivanju značenja ekonomskih momenata mnogo više istakli Marxovi sljedbenici, negoli on sam.

S druge strane pisac predbacuje Marxu, da je odviše simplicistički prišao razmatranju »kompleksne cjeline društvenih i psiholoških pojava« i da je izveo političke zaključke ugruavši te pojave u apriorne sheme Hegelove dijalektike. I u tom prigovoru prikazuje se ona društvena okolina, u kojoj je odgojen sam pisac, jer je njemu svrha napadati Marxovu teoriju klasne borbe. Potpuno prešućujući faktore ekonomske

i političke prinude u odnosima između klase, pisac samovoljno pripisuje Marxu misao, da klase nastaju samo kao posljedica društvene podjele rada i da stoga »njihovi specijalni interesi po sebi ne mogu biti antagonistički i štetni za opće blagostanje društva, kome su one sastavni dijelovi« (653). Upadljiv je piščev simplicitizam baš u tom pitanju, jer on odudara od velike erudicije, koju pisac pokazuje na drugim mjestima knjige. Svrha je takvom stavnošću da omogućiti ovaj zaključak: »Teorija, da su države samo sredstva za eksploataciju, u suštini predstavlja propagandu revolucionarne manjine; to nije teorija, s kojom se može služiti bilo koja vlada, koja drži vlast« (653). Nasuprot tome, stoji činjenica, da je država pretežno organizacija takvoga društva, u kojemu proizvođači ne raspolažu proizvodnim sredstvima, a sve teorije, kojima se u takvim državama prikazuju političke težnje njihovih vladajućih slojeva, apstraktni su izraz ove osnovne činjenice, koju je pisac mislio savladati jednom simplicitičkom tvrdnjom.

O. Mandić

GEORGE L. MOSSE, *DIE AMERIKANISCHE GESCHICHTSSCHREIBUNG — EIN UEBERBLICK. Die Welt als Geschichte 1952, br. 4, str. 264—273.*

Prilog američkog historičara s Iowa University, izrađen na osnovu jednog predavanja održanog u Heidelbergu 1951, pruža vrlo instruktivan uvid u razvoj historiografije u USA od kraja XIX. st., kada se i ondje pod utjecajem njemačke škole uvode historijski seminari na sveučilištima i pojavljuju znanstvene monografije kao rezultat kritičke analize izvora.

U nešto više od pola stoljeća historijska se nauka u USA toliko razvila, da danas American Historical Association broji u svojim redovima oko 5800 historičara po struci; da broj disertacija iz povijesti na sveučilištima iznosi godišnje oko 1600; da osim velikog broja stručnih časopisa po pojedinim federalnim državama izlazi oko 15 časopisa savezno-karaktara i t. d. Tim brojevima odgovara golema produkcija znanstvenih radova, koja osim USA obuhvaća prije svega prošlost Zapadne Evrope, a zatim južnoameričkih država i Rusije.

Autor je zbog toga odabrao najprikladniji način, da čitaocu olakša snalaženje u tom mnoštvu radova: da navede — koliko je to uopće moguće — najznačajnije među njima i da ih svrsta oko osnovnih struja, koje daju obilježje svemu historijskom radu u USA. Ta je metoda isto dovela nužno do toga, da se »pregled« pretvori u genetički prikaz.

Prva, izrazito znanstvena škola, prozvana po John Hopkins University i zadojena tradicijama engleskog liberalizma, obraća pažnju poglavito ustavnoj povijesti i razvoju pravnih shvaćanja, prije svega u Engleskoj. Pisac ističe, da je, »na tom području američka historiografija zasjenila englesku« (266).

Međutim su misli Spencera i Darwina oplodile zavičajnu historiju, koja je iz američkog iskustva crpla, među ostalim, i smisao za važnost ekonomske podloge u historijskom razvoju. »Tako ova škola nije ponikla iz Marxova učenja — konstatira pisac — iako ima s njime ponešto zajedničko, nego je proizašla iz američkog doživljaja. Zbog toga ne iznenađuje, da je ovaj pravac i danas još jedna od najjačih struja u američkoj historiografiji...« (267). Nesumnjiv utjecaj marksizma ograničava se danas na neke historičare, koji pretežno proučavaju povijest radničkog pokreta i građanskog rata, u vezi s crnačkim pitanjem, i na časopis »Science and Society« (267).

Još uoči I. Svjetskog rata pojavila se struja t. zv. »nove povijesti«, koja — kako pisac kaže — »nije zapravo bila ništa drugo nego povijest duha i kulture« (267). Poglavitom njezinom zaslugom proširio se horizont američkih historičara, pa danas ima »gotovo svako američko sveučilište kurs Francuske revolucije, a kursevi engleske povijesti gube sve više na općem interesu« (268).

Daljnji stupanj u tom pravcu obilježava pojačan interes za crkvenu povijest i teologiju uopće, i to isključivo u protestantskim krugovima. Usprkos tome, što »prodor povijesti duha i kulture zahvaća sve šire krugove« (269), povijest političkih doktrina, pogotovu američkih, vrlo se slabo obrađuje. »Iznenađuje — konstatira pisac — kako malo ima knjiga o američkoj političkoj teoriji.« (269)

»Nova historija« nije potisnula stariji pravac zavičajne povijesti, s njezinim

težištem na ekonomskim i »prirodnim« preduvjetima historijskog razvoja. Ali se uz njih pojavljuju još uvijek nove struje: uskoro poslije I. Svjetskog rata t. zv. »socijalna historija«, koja nema ništa zajedničko s poviješću socijalnih, klasnih odnosa, nego — kako pisac kaže — »naginje prema povijesti običaja uopće (Sittengeschichte)« (270), i, kao najnovija, povijest diplomacije odnosno. ispravnije, međunarodnih odnosa, koja naročitu pažnju obraća razvoju moderne Evrope kao cjeline.

Prikaz je popraćen s 92 bibliografske bilješke, koje nemaju samo zadaću da ilustriraju tekst pojedinim primjerima, nego sadrže mnoge dragocjene podatke.

J. Šidak

A. I. MOLOK, NEKOTORYE VO-
PROSY ISTORII JUNSKOGO VOSSTA-
NIJA 1848 GODA V PARIŽE.

Voprosy istorii 1952, br. 12, str. 71—97.

Bez obzira na nadu, što je izražava autor na kraju članka u vezi s historijom lipanjskog ustanka, t. j. da će francuski narod danas, kao lipanjski pobunjenici nekad, znati da se dosljedno bori za slobodu, protiv američkih okupatora, agresivne politike svoje vlade i potpaljivača novoga svjetskog rata — bez obzira na takvu aktualizaciju, kojoj nema pravog mjesta u studiji ove vrste, studija je vrijedna, jer se dobrim dijelom temelji na novom, dosad nepoznatom izvornom materijalu. To je posebno važno zato, što, kako kaže autor, francuski buržoaski historičari, dosljedni svome zanemarivanju lipanjskog ustanka, nisu do danas ispitali, objelodanili ni razradili pretežni dio dokumenata o tim događajima.

U svome ranijem studiju autor je precijenio značenje dokumenata, koji govore o bijedi pariskih radnika, za svoju ocjenu općeg ekonomskog stanja u Francuskoj 1848. Na početku gornjeg rada ispravlja on svoje prijašnje mišljenje i konstatira, da je opća ekonomska kriza ljeti 1848 popustila. Navodeći samo opći izvor svojih obavještenja za taj problem, autor kaže, da je borba privatnih poduzetnika u Parizu ljeti 1848 za ukidanje nacionalnih radionica imala upravo nakanu, da tim putem dođu do jeftine radne snage i tako iskoriste izvjesno popuštanje ekonomske krize.

Radnici su, naime, odbijali, da napuste narodne radionice i uđu u privatna poduzeća, koja su ih tražila, jer su ih radionice štatile od neograničene eksploatacije privatnika. Tako autor razotkriva konkretne ekonomske interese, koji su podržavali kampanju za raspuštanje narodnih radionica u tim danima. Na taj način, govoreći o stanju francuske ekonomike i ekonomskim prilikama Pariza u doba lipanjskog ustanka, autor daje tek opće obavještenje, dok detaljnu analizu ostavlja daljem studiju.

On konstatira, da su radikalne ideje Blanquija bitno utjecale na porast radničkog revolta i njegovu kulminaciju u lipnju. Isto tako utvrđuje, da je pretežni dio radništva bio uz Louis Blanca, nesklon revoluciji, što treba pripisati utjecaju pomirljive sitne buržoazije, koja je prije revolucije također bila u opoziciji prema vladavini krupne buržoazije. I pored takvog raspoloženja većine radnika, — izlaže autor — klasni se sukob između buržoazije i proletarijata već od februarske revolucije stalno zaoštravao. Dokaz za to je i hapšenje Blanquija, Raspaila, Barbèsa i niz drugih mjera i osnova, neprijateljskih radništvu. Autor citira do njega neizdano pismo anonimnog pisca, koje proletarijatu pripisuje prevratne i terorističke nakane, koje, kaže autor, nisu nipošto postojale kod revolucionarno raspoloženog radništva. Autor navodi to pismo prije svega kao dokaz o strahu buržoazije pred proletarijatom, ali isto ističe, da vladini policijski i zakonski zahvati u radnička prava dokazuju, da se kod buržoazije nije radilo samo o strahu nego i o volji za obračun. Navedeno pismo može se shvatiti kao simptom jedne psihoze, koja se svijesno stvarala. Na osnovu policijskih izvještaja, autor pokazuje, da se radništvo, u cjelini, nije organiziralo za oružani sukob. Vjeru u vladine dobre namjere, t. j. vladinu sklonost da riješi socijalno pitanje, kakva se odražava u pismu radnika Martina Izvršnoj komisiji, t. j. vladi, autor smatra karakterističnom za raspoloženje većine radnika.

Vlasti su izravno i neizravno izolirale svoga protivnika. Povišenje poreza shvaćeno je kao posljedica vladine radničke politike, pa je odbilo od radnika male proizvođače grada i sela. S druge strane, »antikomunistička« propaganda išla je

sve do klevete, da je Blanqui 1839 izdao policiji revolucionarnu organizaciju »Godišnjih doba«.

Bilo je pojava, kako pokazuje autor, da su — kod tako zaoštrenih odnosa između radništva i buržoazije — pojedinci u redovima sitne buržoazije pomišljali na neophodnost saveza i suradnje između svoje klase i proletarijata, za što autor navodi zanimljive dokumente. Međutim, kao cjelina, sitna buržoazija reagirala je negativno na zahtjeve radnika preko svog lista »La Réforme«.

Nekim podacima dokumenata autor pokazuje, da je siromašno seljaštvo Francuske suosjećalo ponegdje s lipanjskim pobunjenicima. On navodi i razloge, zašto radništvu nije bilo moguće obavijestiti i predobiti selo. Na temelju podataka iz materijala Francuskoga narodnog arhiva, autor opovrgava one buržoaske historičare, koji su razmah lipanjskog ustanka tendenciozno tumačili kao rezultat agitacije ljudi Louisa Napoleona (Garnier-Pagès 1872, Pimienta 1911). Premda je takvih agenata bilo, izlaže autor, a i ponekog borca na barikadama, koji je, primajući njihov novac, klicao Louisu Napoleonu, ono što je prevladavalo prije i za vrijeme ustanka, po svjedočanstvu policijskih agenata i drugih očevidaca, bio je zahtjev za demokratskom i socijalnom, ponekad socijalističkom, republikom, za radom, a protiv »pretendenata sviju boja«.

U nizu dokumenata, većinom neobjelodanjenih, autor nalazi dokaze za postojanje »nekoga političkog programa i izvjesne organizacije« pariskih radnika za vrijeme lipanjske pobune. Politički zahtjevi su različite unutarnje vrijednosti. Jednom se, među ostalim, njihovi pisci odriču neprijateljstva prema privatnom vlasništvu, drugi puta traže njegovu ukidanje u smislu egalitarnog komunizma i pravo radnika na proizvođačke zadruga; jedini puta, koliko se dosada zna, traži se »podruštvovljenje sviju poduzeća«, radnička vlada i dr. I pored nejedinstvenosti političkih i socijalnih zahtjeva postojala je opća lozinka, koja je ujedinjavala borce: demokratska i socijalna republika. Autor pokazuje, da su u danima ustanka usko surađivali delegati narodnih radionica (oni su prema iskazu prefekta policije bili glavni vođe ustanika u 12. okrugu Pariza), s članovima radničkih klubova, koji

su u velikom broju sudjelovali u borbama (Društvo za prava čovjeka).

Autor također navodi ili se poziva na dokumente, iako rijetke, koji svjedoče o vezama pojedinih pobunjenih četvrti grada: to su pisma, svjedočanstva o kurirskoj službi i izaslanicima. I pored ovih tragova neke organizacije u ustanku, ona je, konstatira autor, morala biti nedostatna: pravi politički vođe bili su već prije pozatvarani, izgrađeni opći politički program francuskih, odnosno pariskih radnika nije postojao, isto tako ni samostalna radnička stranka. O problemu vođenja ovog ustanka moglo bi se govoriti tek na temelju dokumenata vojnih sudova, koji su doduše pristupaćni istraživanju, ali nisu dosad iskorišteni. Međutim, nedostatak centralnog vodstva nije utjecao na energiju i moral boraca, konstatira autor. Isto tako, on vrlo dobro razotkriva činjenicu, da su vlasti bile zatečene razmahom i energijom ustanka. Vojne sile Pariza morale su biti pojačane ljudstvom i materijalom izvana. Autor citira uznemirena pisma vojnih i drugih lica.

U vezi s pitanjem odjeka lipanjskih događaja u Francuskoj, autor se posebno zaustavlja na gradu Bordeauxu. Nasuproć nekim negativnim tvrdnjama, autor iznosi dokaze o živom revolucionarnom raspoloženju naprednih radnika toga grada. Takav je dokaz i dubokom revolucionarnošću prozeto pismo radnika Lamberta, gdje se on obraća već pobijedenim ustanicima Pariza. To je pismo objelodanjeno 1848 u Novim rajnskim novinama na njemačkom jeziku, a da autor nije mogao saznati, kako je Marx tada došao do toga pisma, koje on prvi put donosi u originalu.

Na pismima pariskih radnika i grada na poslije 26. VI. autor pokazuje povećanu mržnju jednih i strah drugih. Na kraju izvješćuje, također na temelju većim dijelom neizdanog materijala, o čvrstoći i dosljednosti pozatvaranih lipanjskih boraca. Na sudenijama nisu se odricali ni svojih uvjerenja ni svojih čina, u tamnici propovijedali pobjedu svojih načela, na slobodi obećavali javno radnicima obnovu borbe s buržoazijom (Nantes, Rennes).

Pridajući lipanjskom ustanku isti smisao kao i njegovi najodlučniji borci, autor prirodno dolazi do niza zaključaka suprotnih onima francuskih građanskih hi-

storičara. Isto tako, on s pravom, obiljem citiranog i spominjanog novog izvornog materijala pokazuje, da lipanjski ustanak još nema svoje historije. Po tome, po upozorenju i sugestijama, i jest najviše vrijedan ovaj rad.

Ljerka Kuntić

H. PIRENNE, HISTOIRE ÉCONOMIQUE DE L' OCCIDENT MÉDIÉVAL.

Desclée de Brouwer et Cie, Bruges, 1951, str. 668.

To djelo nije sistematska historija srednjovjekovnih ekonomskih odnosa na Zapadu, već je u suštini zbirka članaka iz ekonomske i društvene problematike, koje je H. Pirenne napisao u više navrata. Ali je to djelo vrlo korisno zbog velikog broja konkretnih činjenica, kojima pisac dokumentira svoje tvrdnje, kao i zbog očite težnje, da se ekonomske i druge društvene pojave, koje su s njima neposredno u vezi promatraju u njihovoj uzajamnoj povezanosti i djelovanju. Takva metoda omogućuje piscu, da dublje prodre u procese razvitka tih pojava i da ih plastično prikaže, naročito odnose u razdoblju između XI. i XV. st., kad su u krilu feudalizma na Zapadu nastajali temelji kasnijih, kapitalističkih produkcijskih odnosa.

Već po naravi samog predmeta, koji obuhvaća zemlje, koje se nisu razvijale na isti način i paralelno, generalizacije pisca prelaze granice ekonomske historije i imaju više karakter sociološkog prikaza ekonomskih odnosa na tom velikom području, negoli strogo ekonomske historije pojedinih zemalja na Zapadu. Ta je sociološka osobina djela pojačana činjenicom, što se pisac služi činjeničnom argumentacijom više kao sredstvom da prikaže svoje već gotove generalizacije, nego da iz velikog broja ekonomskih činjenica izvede zaključke. To se, s jedne strane, vidi po tome, što se pisac u velikom broju koristi podacima iz ekonomske historije Flandrije i Brabanta, koju najbolje poznaje, a da s druge ne zazire od toga da se poziva na društvene pojave, koje leže izvan granica predmeta, kojim se bavi (kao što je na pr. trgovina Skandinavaca s Rusijom, Bizantom i Bagdadskim kalifatom), kako bi potvrdio svoje općenite tvrdnje.

Na mjestu uvoda nalazi se rasprava Periode društvene historije kapitalizma. Držeći se zaključaka W. Sombarta i njegove definicije kapitala, pisac slijedi proces akumulacije kod građanstva na Zapadu od XI. st. dalje i skicira glavne crte u formiranju onoga, što Marx naziva trgovački i zelenaški kapital, iako ga ne interesira sam taj kapital u njegovim konkretnim oblicima, već njegovi nosioci. On nabacuje misao, da »iz jedne grupe kapitalista određene epohe ne izlazi grupa kapitalista kasnije epohe« (16). Prikazavši razvitak robnonovčanog odnosa, Pirenne ističe, da najprije postoji »klasa« kapitalista u hanzama i gildama do XIII. st., da poslije nje dolazi »druga klasa kapitalista, industrijskih poduzetnika, trgovaca i financijera« (44) do XV. st. Ali i u samom kapitalizmu od XVI. st. dalje opaža se ista pojava: da je svaka takva »klasa« kapitalista najprije prožeta progresivnim i novatorskim duhom, ali da postaje konzervativna zato, što nastoji da sačuva situaciju, koju je sebi stekla svojom aktivnošću (50). Na taj način pisac dodiruje jedno slabo istraženo područje ekonomske historije — pitanje postanka i razvitka trgovačkog kapitala u srednjem vijeku.

Prvi dio knjige nosi naslov Svršetak antičkog svijeta i rani srednji vijek te obuhvaća fragmentarnu seriju specijalnih članaka o nekim ekonomskim pojavama u državi meroviških kraljeva. Interesantan je članak Muhamed i Karlo Veliki, gdje pisac ističe posve nov ekonomski položaj, koji je nastao u Evropi prodorom islama na obale Sredozemnog mora. Svakako valja napomenuti, da je ova Pirenneova teza predmet velikih razmimoilaženja, koja do danas još nisu riješena.

Mnogo je zanimljiviji drugi dio: Ekonomsko i društveno kretanje u srednjem vijeku od XI. do sredine XV. stoljeća. To je glavni dio knjige, jer se u njemu sistematski prikazuje obnova trgovine u Evropi u IX. st., razvitak gradova kao trgovačkih središta, odnosi na selu, kretanje trgovine do svršetka XIII. st., zatim osobito trgovina na veliko do svršetka XIII. st., ekonomski odnosi u gradovima i normiranje proizvodnje u nji-

ma i, na kraju, promjene, do kojih je došlo u XIV. stoljeću.

U trećem dijelu — Svršetak srednjeg vijeka — najprije se govori o političkim odnosima i ekonomskim prilikama Zapadne Evrope pri svršetku XIII. st., zatim o ekonomskim i društvenim promjenama od svršetka XIII. do XV. st., i, pri kraju, o novim ekonomskim tendencijama u XV. i XVI. stoljeću.

Četvrti dio — Ekonomska historija Belgije, peti — Trgovina, i šesti — Industrija obuhvaćaju nepovezane članke, kojima su predmet pojave iz ekonomske prošlosti Flandrije i Brabanta. U prvom članku: Nacrt ekonomskog razvitka Belgije od ranoga srednjeg vijeka do razdoblja nacionalne nezavisnosti skicirani su glavni momenti ekonomskog razvitka tih krajeva, a u drugom — Mjesto Nizozemske u ekonomskoj historiji srednjovjekovne Evrope — pisac obraća pažnju na ekonomsku važnost krajeva u porječjima Schelde, srednjeg i donjeg toka Meuse i donje Rajne, koji su danas politički podijeljeni između Francuske, Belgije i Holandije. Među drugim člancima u tim zadnjim dijelovima knjige od općenitog su interesa ovi: Potrošač u srednjem vijeku, Naobrazba trgovaca u srednjem vijeku i Gilde.

Bogat materijal i način, kojim pisac prikazuje posebne oblike proizvodnje i raspodjele u različnim geografskim i historijskim uvjetima pojedinih zemalja, pružaju čitaocu mogućnost, da se upozna s ekonomskim životom zapadne Evrope, a osobito krajeva u porječju Schelde, Meuse i donje Rajne. Pada u oči, da je pisac malo iskoristio podatke o ekonomskim odnosima u Engleskoj i o njihovu utjecaju na ekonomski i društveni razvitak drugih evropskih zemalja.

O. Mandić

ARNO BORST, NEUE FUNDE UND FORSCHUNGEN ZUR GESCHICHTE DER KATHARER. *Historische Zeitschrift*, sv. 174, 1952, str. 17—30.

Ovaj prilog o novijim istraživanjima za povijest katarata izvanredno dopunjuje sličan prilog A. Schmausa o novomahinejstvu na Balkanskom poluotoku (Saeculum II, 1951). Autor, koji

je 1951 doktorirao s disertacijom o katarima (proširena ima da izade u izdanjima Monum. Germaniae historica), smatra upravo najprečom dužnošću nauke na tom području, da se »historijski prikaže katarizam i njegov odnos prema bogomilizmu« (25).

Iz sažetog prikaza vlastitih rezultata u rješavanju toga pitanja, koji pisac daje na kraju svoga priloga (27—30), slijedi, da on — usprkos tome, što priznaje opstanak heretičkih skupina na romanskom Zapadu u XI. st., koje su se ondje samostalno razvile i možda već tada došle u dodir s bogumilstvom — stavlja početak katarstva u XII. st., smatrajući ga neposrednim izdankom bogumilstva. On izričito tvrdi, da su spomenute skupine propale u vrijeme velikih reformata u crkvi XI. st., i da se »vjerojatno godine 1143« pojavljuju na Zapadu bogumili (ime katar. prvi put se spominje 1163). »utjecaj kojih su iz Carigrada prenosili u zapadnu Evropu slavenski trgovci, a uskoro zatim također rajnski i francuski križari« (23).

Kao što s pravom misli i Obolenski s obzirom na početke bogumilstva, tako i Borst »naslučuje« — kako se sam izražava — »da prvi katar, protivno općenitom naziranju, nisu bili nikakvi radikalni dualisti, nego su davala smatrali podanikom božjim« (23). Tek s pojavom carigradskoga bogumilskog biskupa Nicete na koncilu katarata u St.-Félix de Caraman 1167 pobjeđuje radikalni dualizam nad umjerenim, cijepajući dotle jedinstveni pokret. Ta je pobjeda značila u isto vrijeme — tvrdi pisac — konačnu odluku u sukobu, koji je uskoro poslije 1160 izbio »između priprostoga evandeoskog života i spekulativne bogumilske dogme«, kao i uvodjenje čvrste hijerarhije biskupa i organizacione podjele u biskupije (29). Ali su te promjene, po mišljenju pisca, ojačale u isto vrijeme »sklonost prema novcu« i približile katara ovozemaljskom životu. Tako je započelo unutrašnje propadanje dualizma, koje daje poticaj stvaranju valdenske i drugih sekta (29).

Taj je proces propadanja bio vrlo složen. »Na svome, još uvijek vrlo prostranom teritoriju, prije svega u Italiji, katarari su poslije 1215 učvrstili organizaciju i obred pozajmicama katoličkih (obrednih) običaja; katarska dogma, koja sada sačinjava jezgru katarske životne forme, sistematizira se s pomoću nove aristote-

lovsko-arapske filozofije i pritom se mnogo približila katoličkom učenju. Katarska se općina oslonila otad pretežno na srednji stalež i novčane primose; njezin prvobitni zanos postajao je sve više i više kvietistička negacija.« (29—30)

Pisac najzad konstatira, da se katarstvo, pošto se još posljednji put uzdiglo u Provenci i u Italiji, raspalo definitivno u početku XIV. st., kada se povuklo u »geografske i socijalne prikrajke, koje je historijski život malo dodirivao« (30).

Iz bibliografskih podataka, koje pisac donosi, razabire se, da su od kraja 30-ih godina osobito neki pripadnici katoličkih redova (prije svega Dondaine i Ilarino da Milano) uspjeli da pronađu više značajnijih protivuhetetičkih spisa XII.—XIV. stoljeća. Najvažnije je, međutim, bilo otkriće katarskog spisa »Liber de duobus principiis« iz početka 40-ih godina XIII. st. (izd. Dondaine 1939 pod naslovom: Un traité néomanichéen du XIIIe siècle). Osim lyonskog obrednika (izd. Clédat 1887), to je dosada jedini spis katarskog porijekla, koji se sačuvao. Nastao je negdje oko Brescie i Verone u sjev. Italiji, a sadrži ritual, rasprave o vjeri katara i tekstove, u kojima se pobijaju različite struje unutar katara. Pisac ističe, da »ovo katarsko svjedočanstvo u svemu potvrđuje katoličke izvorce« (22).

Drugi je važan izvor »Tractatus de hereticis« od dominikanca Anselma d' Alexandria (izd. Dondaine 1950), koji govori o bizantskom porijeklu katara i njihovoj prvoj misiji na Zapadu.*

J. Šidak

KRONIKA — ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO. Leto I, št. 1, Ljubljana 1953.

Nedavno je slovensko Zgodovinsko društvo predalo javnosti još jednu publikaciju, kojoj je namijenjena zadaća da obrađuje pitanja regionalne historije slovenskih zemalja. To je »Kronika — časopis za slovensko krajevno zgodovino«. Ona se pojavila kao rezultat »razvoja

* Prema saopćenju prof. A. Solovjeva u najnovijem svesku Glasnika zem. muzeja u Sarajevu (N. S. VIII, 1953: »Novi podaci za istoriju neomanuhejskog pokreta u Italiji i Bosni.«), u tom se traktatu spominje također »ecclesia Sclavoniae«, pri čem se njezin episkup identifikira s »episcopus Bossone«, kamo navodno odlaze heretici iz Lombardije.

povijesne znanosti poslije oslobođenja i kulturne potrebe socijalističkog društva«. U pogledu metoda, ona će — kako je istaknuto u uvodu, — upravo kao i Zgodovinski časopis nastojati da »na novoj osnovi znanstvene metode dijalektičkog i historijskog materijalizma dođe do prave slike slovenske historije«. Inače, časopis ima ispuniti onu prazninu, koja je nastala prestankom izlaženja »Kronike slovenskih mest«, s jednakim zadatkom da radi na popularizaciji slovenske historije.

»Kronika« bi imala izlaziti tri puta godišnje. Prvi broj izašao je u vrlo lijepoj i solidnoj opremi, formata quarto, na finom papiru, s mnogo izvrsnih fotoreprodukcija, a po sadržaju donosi bogat i različit materijal. Spomenut ćemo samo neke važnije i zanimljivije priloge. Na prvom mjestu se ističe prikaz J. Jarca o borbi Bele Krajine u toku NOB-e, raden na temelju pisane građe i usmenih podataka. J. Šašel prikazuje rimsko groblje u Zagradu kod Prevalja, želeći mu dati veću vrijednost, dok se N. Šumi zanima starim portalima u Kranju. Pored toga uredništvo je objavilo odličnu studiju pok. Vl. Fabjančiča, poznatog historika Ljubljane, o prvim ljevačima zvona i topova u Ljubljani. U drugim manjim, dobro pisanim člancima prikazane su neke epizode iz radničkog pokreta u Ljubljani, Ljubljana u doba francuske okupacije, sudjelovanje Mariborčana na ljubljanskom univerzitetu i dr. Od osobitog je interesa rubrika »Arhivi pripoveduju«, koja treba da čitaoca dovede u neposredan kontakt s izvornom građom, a historika upozori na mnoge nezapažene izvore.

»Kronika« predstavlja svakako nov i značajan uspjeh Zgodovinskog društva. Uza sve to njezino uredništvo smatra, da prvi broj nije ispunio sve, što je ono sebi stavilo u zadatak, očekujući da će sljedeći brojevi biti onakvi kakvi bi morali biti, t. j. »plod dalje, planske i organizirane suradnje uredništva sa suradnicima«.

Kod nas, u Hrvatskoj, moramo sa žalošću konstatirati, da je područje regionalne historije zanemareno i da je situacija u tom pogledu bila nekada bolja. O našim pokrajinama, gradovima, društvenim organizacijama, kulturnim ustanovama i istaknutim ličnostima javnog života pisalo se mnogo. Istina, mnogo se pabirčilo po arhivskoj građi i iznosile

crtice manje više popularnog karaktera u dnevnicima, literarno-zabavnim časopisima kao što su »Vijenac« i »Prosvjeta«, kalendarima i sl. Pisali su često historičari-amateri iz patriotskih pobuda ili prigodno, iako su njihove zasluge za popularizaciju prošlosti nesumnjive. Ima, međutim, i dosta ozbiljnih priloga te vrste po historijskim časopisima (Vijesnik Zemaljskog arhiva, Vijesnik Hrv. arheološkog društva i osobito Narodna starina). Ako spomenemo samo najvažnija imena njihovih autora: Lopašića, Tkalčića, Laszowskog, Bösendorfera i dr., još ćemo jače osjetiti tu neugodnu prazninu. A područje rada na tom polju je veliko, jer pored svega toga što su u njemu sudjelovali i historičari od struke, mi još ni danas nemamo dobro i stručno pisanih monografija o našim gradovima, krajevima i ličnostima. Dovoljan je samo jedan primjer: grad Zagreb, uz prošlost kojega je usko povezana i prošlost hrvatskog naroda, premda se o njemu mnogo pisalo (Tkalčić, Klaić, Bojničić, Deželić st. i ml., Barle, Laszowski, Matasović, Szabo i mnogi drugi), još uvijek čeka na svoju historiju.

Sve to, međutim, ne znači da je preladalo potpuno mrtvilo. Zbornici i glasnici, koje su pokrenuli neki naši kulturni centri u pokrajini (Osijek, Petrinja, Koprivnica, Split), očit su dokaz da interes postoji i da se nešto radi. Sistematskog i organiziranog rada nije dakako bilo ni ovdje kao što ga nije bilo ni drugdje. Dodamo li tome i borbu s financijskim poteškoćama, lako je shvatiti, da su svi takvi pokušaji morali biti paralizirani već u samom začetku. Stoga smatramo, da bi jedan časopis po uzoru slovenske »Kronike« mogao kod nas donijeti izlaz iz sadašnje situacije. Uzmemo li u obzir, da Hrvatska u pogledu bogatstva, raznolikosti i važnosti svoga arhivskog blaga stoji pred ostalim našim republikama; ako podsjetimo na velik broj knjižnica, muzeja, privatnih zbirki i jaku historijsku tradiciju kod nas, onda je teško povjerovati da jedan takav časopis ne bi imao izgleda na uspjeh. »Historijski Zbornik« ne može dati u većoj mjeri mjesta pitanjima regionalne historije; on razrađuje prije svega pitanja šireg značenja, pitanja koja zahtijevaju takvu obradu, da sve rasprave ne će i ne mogu biti jednako pristupačne svakome. Jedna naša Kro-

nika za lokalnu historiju našla bi sigurno suradnika po svim našim gradovima od Dubrovnika do Varaždina i Osijeka. Ona bi okupila historičare zajedno sa svim onim javnim i kulturnim radnicima, koji se zanimaju prošlošću kraja, u kojem žive i djeluju. Konačni bi rezultat bio taj, da bismo imali niz valjanih i doista u naučnom smislu pisanih monografija, bez kojih na kraju ni ne može biti prave historije. Pojava jedne takve revije izvršila bi još jedan velik zadatak: osim što bi pobudila interes za prošlost pojedinih krajeva, ona bi učinila pristupačnim rezultate historijske nauke širim slojevima, interes bi nehistoričara za historijske probleme porastao, i time bi historičari dali dalji prinos ispravnom upoznavanju prošlosti našega društvenog, političkog i kulturnog života.

Krešimir Nemeth

RIJEČKA REVIJA

Početkom 1952 nikla su na obalama našega Jadrana tri časopisa: u Splitu polumjesečnik »Književni Jadran« (u obliku novina), u Zadru »Zadarska revija« kao glasilo Kluba kulturno-prosvjetnih radnika »Juraj Baraković« i u Rijeci »Riječka revija«, koju izdaje Narodno sveučilište Rijeka i Pula kao »glasilo Istre, Rijeke, Hrvatskog Primorja i Gorskog Kotara«. Zadarska i Riječka revija izlaze četvrtgodišnje u četiri sveščića teksta i po mogućnosti s ilustracijama. Kad su već krenule u drugo polugodište druge godine svog opstanka te okupile oko sebe znatan krug vrijednih suradnika i priličan broj čitalaca, ima nade, da će im život biti dug.

Riječka revija je u tijesnoj vezi s Naučnom bibliotekom u Rijeci i to joj osigurava lakši procvat i svestraniji smjer rada. Ona ide, i s obzirom na novooslobođene krajeve (Rijeku i Istru) morat će ići sve dublje, u zanemarene probleme svog područja, koje je tuđin rješavao pristrano ili nikako. S toga gledišta je njezin zadatak veoma važan. U toj vezi istaknimo odmah, da Istra ima u Puli svoje Društvo za povijest i kulturna pitanja Istre (pored ireidentističke Societä istriana di archeologia e storia patria... u Mlecima, gdje ovo društvo izdaje i svoje glasilo Atti e memorie), ali tome Društvu nije pri ruci za publiciranje radova ni tjednik ni dnevnik, ni u

Puli ni uopće u Istri. Zasada mu je dobro utočište Riječka revija, koja je ispravno shvatila tu ulogu.

Za stručnjake, koje zanima sjeverozapadni dio Hrvatske bilo u kojem pogledu, u prvom je redu dragocjena Bibliografija, koju donosi Riječka revija u svakom sveščiću registrirajući kronološki sva djela štampana poslije oslobođenja na području Istre, Rijeke, Hrvatskog Primorja i Gorskog Kotara, kao i djela koja govore o tim krajevima, a štampana su u ostalim dijelovima FNRJ. Objavom djela izašlih 1945 (1, 1952), 1946 (2, 1952), 1947 i 1948 (3, 1952), 1949 i 1950 (4, 1952) te 1951 (1—2, 1953) došla je T. Blažeković à jour, tako da bi mogla ubuduće proširiti svoju bibliografiju također na djela, koja su izašla o tim krajevima bilo gdje izvan Jugoslavije.

U svescima I. godišta nema mnogo prinosa od interesa za historika u užem smislu riječi. Ipak ne smijemo mimoći sve. Iz prvog sveska ističemo: L. Košuta, Glagoljaši i glagoljica na Cresu i Lošinju; T. Peruško, Istarski su Hrvati izdali prvu hrvatsku štampanu knjigu, editio princeps, glagoljski misal od 1483. god.; T. Blažeković, Hrvatske novine i štamparije u Istri (1870—1945); B. Bačić, Iz prošlosti južne Istre (arheološki pregled); I. Beuc, Pred prvo zasjedanje istarskog sabora 1861. god.; M. Marjanović, Akcija za izbacivanje talijanskog okupatora iz naših krajeva 1920. godine (svršetak je u drugom svesku iste godine).

Drugi je svezak posvećen dobrim dijelom Matku Laginji prigodom stogodišnjice njegova rođenja. S tim u vezi su član- M. Marjanovića, Cara Emina, Vj. Zidarića i dr. U njima ima novih pogleda na tog Istranina, koji je zaslužan za preporod Hrvata u Istri koliko i Dobrila, više nego Barčić u Rijeci.

U trećem svesku je B. Fučić pod naslovom »Plominski natpis« objavio potvrdu o glagoljici iz druge polovice XI. st., a ta potvrda ulazi u dugi vacuum naše prošlosti o povezanosti glagolizma u Moravskoj IX. st. i u Hrvatskoj XI. i kasnijih stoljeća. Tu su i dokumenti, koje iznosi D. Gervais o Istarskom saboru 1909—1914, veoma vrijedne pojedinosti o klimaksu sukoba među Talijanima i Hrvatima u Istri prije propasti Austrije i prije ulaska Italije u naše krajeve.

Svršetak Gervaisovih dokumenata nalazi se u četvrtom svesku, u kojemu je V. Car Emin iznio svoja sjećanja na stare dane u Istri pod naslovom: Uspomeni dra Ivana radio Pošćića (koji je s ove strane Učke radio sličnim načinom i uspjehom kao Laginja u čitavoj Istri) i Vj. Bratulić svoj (ne baš uspjeti) portret Josipa Voltića, a da čovjek, koga zanima povijest sjeverozapadne Hrvatske, može dobiti pobude za detaljniji rad, pokazuje i referat A. Rojnika o petogodišnjoj kulturno-prosvjetnoj djelatnosti Društva Primoraca i Istrana u Zagrebu.

Dvobroj (1—2) od g. 1953 znači dobar uspon ove revije. Povjesničaru su najbliži radovi: O. Mandića, Slobodni seljaci Kastavke gospoštije, i Vj. Štefanića, Dragučka starina. Štefanić je, u povodu knjige Grossicha, La Famiglia nella storia di Draguocio (1925) i svoje studije o Draguču (Radovi Staroslavenskog instituta u Zagrebu, 1952) dao zoran primjer falsificiranja, koje je talijanskim i talijanskim »povjesničarima« svojstveno i za sva hrvatska naselja Istre, a Mandić je širokim zahvatom u prošla stoljeća i daleke krajeve stručnjački objasnio društvene odnose hrvatskih seljaka u Kastavskoj gospoštiji, u kojoj su oni živjeli kao slobodni seljaci od davnine sve do prve polovine XVIII. st., kad su Habsburgovci kao feudalni gospodari podijelili isusovačkom kolegiju u Rijeci punu jurisdikciju nad čitavim teritorijem Kastavske gospoštije. Time je uputio proučavanje statuta, kojim se nedavno bavio pokojni prof. Jasinski u Ljubljani, novim smjerom, koji bi se, prema latinskom statutu grada Labina iz 1341 (ali izvorno kodificiranom od Hrvata i vjerojatno na hrvatskom jeziku!), mogao u novoj temi proširiti na slobodne hrvatske seljake u čitavoj Liburniji na jug sve dorijske Raše, gdje bijaše nekada granica Tomislavljeve kraljevine prema zapadu.

Historicima umjetnosti je blisko razmišljanje A. Perca o jednoj istarskoj srednjovjekovnoj slikariji (u crkvi sv. Marije na Škriljinama kod Berma), historicima privrede Turizam Istre, Hrvatskog Primorja i Gorskog Kotara od V. Antića (prema o Brionima, Medulinu i dr.), Istarsko šumarstvo od Stj. Frančiškovića (s pogledom i u prošlost, u kojoj mogu drugi iznijeti više), Arhivska vrela za proučavanje pomorstva Ri-

jeke od Radojice F. Barbalića, literarnim historicima portret—impresija N. Polića o Franju Horvatu—Kišu (o premalo cjenjenom književniku i o njegovim »Istarskim putima), filozofima Naša dijalektologija u oslobođenoj Istri od I. Popovića (poučan referat o istraživanju štokavštine u zapadnoj i južnoj Istri), piscima političke povijesti o hrvatskom jeziku u riječkoj Nautici i o radu J. A. Mikoča od B. Stullića (na korist je temi, što pisac presize naslov važnim dopunama) i I. Esiha o Rijeci i Hrvatima u zapamćenjima Janeza Trdine (»Njegova se zapamćenja odnose na zanimljivo i burno razdoblje od 1853. do 1867., i žalosna je činjenica, da su uza svu svoju dokumentarnu vrijednost ostala gotovo neiskorišćena u hrvatskoj historio-

grafiji«), etnografima bilješka M. Karlovića, O stanovništvu Rijeke u prošlosti, i M. Despot o slavenstvu Istre u ilustriranom djelu Francuza Yriarte (tek načeto i o piscu i o njegovu opisu Istre) te naposljetku vojnim stručnjacima upozorenje urednika V. A. na Dokumentarnu knjigu o završnim operacijama četvrte jugoslavenske armije, u kojoj je prikazana knjiga »Oslobodilački pohod na Trst Četvrte jugoslavenske armije« (1952).

Veseleći se uspjesima Riječke revije nije ugodno spomenuti, u dobroj namjeri, i to, da je čitanje, a mjestimice i shvaćanje tekstova zbog mnogih štamparskih pogrešaka ovdje ondje otešćano, no sadržaju nema prigovora ni u ostalim člancima, koji nisu spomenuti izrijekom.

N. Ž.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA VI.

1953

BROJ 1-4

NAKLADA »ŠKOLSKA KNJIGA« / ZAGREB

Redakcioni odbor

OLEG MANDIĆ

JAKŠA RAVLIĆ

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
Z A G R E B

Naklada »Školske knjige«, Zagreb, Prilaz J. N. A. 2. Štampanje dovršeno mjeseca
svibnja u »Tipografiji« u Zagrebu.